

Verslag van een openbaar verhoor

De parlementaire enquêtecommissie Corona heeft op 2 september 2026 **mevrouw Ollongren** als getuige gehoord, die werd bijgestaan door de heer Kramer.

Voorzitter: De Kort

Griffier: Rijkers

Aanwezige leden van de commissie: Huidekooper, De Kort, Lammers, Mutluer en Poortman.

Aanvang 10.00 uur.

De **voorzitter**:

Ik open de vergadering. Het is vandaag woensdag 2 september 2026. Aan de orde is een openbaar verhoor door de parlementaire enquêtecommissie Corona. Ik verzoek de griffier om de getuige en haar bijstandsverlener naar binnen te leiden.

(Mevrouw Ollongren wordt binnengeleid door de griffier.)

De **voorzitter**:

Beiden van harte welkom, mevrouw Ollongren natuurlijk in het bijzonder. Voordat we gaan beginnen, geef ik de aanwezige pers kort de gelegenheid voor een fotomoment.

(Er worden enkele foto's gemaakt.)

De **voorzitter**:

Corona was een pandemie die begin 2020 leidde tot een wereldwijde crisis. Het kabinet nam maatregelen die ons troffen in het dagelijks leven. Ook de Tweede Kamer had een belangrijke rol in die besluitvorming. Als parlementaire enquêtecommissie Corona zijn wij ingesteld om tot een grondige, breedgedragen terugblik namens de Tweede Kamer te komen op die coronaperiode, om te leren voor een volgende pandemie of langdurige crisis.

Mevrouw Ollongren, u bent opgeroepen als getuige voor de enquêtecommissie. Ten tijde van de pandemie was u, in het kabinet-Rutte III, minister van Binnenlandse Zaken en vicepremier namens D66. In het kabinet-Rutte IV, aan het einde van de pandemie, was u minister van Defensie.

U heeft ervoor gekozen om de belofte af te leggen. Daarmee bent u gehouden de gehele waarheid en niets dan de waarheid te zeggen. Ik wil u verzoeken om te gaan staan.

(In handen van de voorzitter legt mevrouw Ollongren de belofte af.)

De **voorzitter**:

Dan staat u nu onder ede. U mag weer gaan zitten.

Voordat we gaan beginnen aan dit verhoor: heeft u nog vragen aan de commissie?

Mevrouw **Ollongren**:

Nee, dank u wel.

De **voorzitter**:

Oké. Dit verhoor zal worden afgenomen door de collega's Mutluer en Poortman. Het kan zijn dat ik een enkele aanvullende vraag stel. We hebben veel te vragen, dus laten we beginnen. Voor het eerste onderwerp geef ik graag het woord aan collega Mutluer.

Mevrouw **Mutluer**:

Mevrouw Ollongren, van harte welkom namens mij. Ik wil het bij dit onderdeel met u hebben over de grondrechtenafweging in een crisis. Wij weten dat u ten tijde van de coronapandemie minister van Binnenlandse Zaken was in het kabinet-Rutte III, maar ook wegens gezondheidsproblemen tijdelijk af moest treden. Halverwege april 2020 keert u weer terug in het kabinet. Nederland is op dat moment in een lockdown. Het kabinet voert dan regelmatig crisisberaad over de corona-aanpak. Ik zou graag van u willen weten hoe het voor u was om op dat moment terug te keren.

Mevrouw **Ollongren**:

Nou, om te beginnen was ik ontzettend blij dat ik weer kon gaan werken, kon beginnen en mijn taken weer kon hernemen. Collega's hadden die

overgenomen. Er was natuurlijk een minister van Binnenlandse Zaken. Raymond Knops was dat tot het moment dat ik terugkeerde. Toen ik terugkeerde, zaten we natuurlijk vol in de pandemie. Binnenlandse Zaken, het ministerie, heeft natuurlijk een belangrijke rol als hoeder eigenlijk van de grondrechten en de Grondwet. Het toezien op de democratische rechtsstaat wordt gerespecteerd. Het is toch ook het departement met veel contacten met de andere overheden, in het bijzonder de gemeenten. Toen ik weer aan de slag ging, waren dat de onderwerpen waar ik mij op richtte. Ik werd meteen natuurlijk betrokken bij de overleggen, ook bij het Catshuisoverleg, dat in die tijd al plaatshad. Ik heb geprobeerd direct een vliegende start te maken door het over te nemen van collega Knops. Het was een rare tijd. Door collega's, die mij overigens met warmte terug begroetten, werd mij ook gezegd: ja, het is echt heel anders nu, omdat je ook ...

Mevrouw **Mutluer**:

Wat trof u aan? Wat was er zo anders?

Mevrouw **Ollongren**:

Wat heel anders was, was dat we elkaar niet gewoon in de vergaderzalen konden ontmoeten. Er gebeurde natuurlijk heel veel online. We hielden afstand. De hele manier van werken werd daar natuurlijk enorm door beïnvloed. Ik denk dat voor het hele kabinet gold, net zoals dat voor de hele samenleving gold, dat we enorm in beslag waren genomen door hoe we om moesten gaan met de pandemie.

Mevrouw **Mutluer**:

Wat trof u intern aan binnen uw eigen organisatie, binnen het ministerie van Binnenlandse Zaken, tijdens de pandemie?

Mevrouw **Ollongren**:

Ik denk dat Binnenlandse Zaken zich, net zoals andere departementen, vrij snel had aangepast aan de nieuwe situatie, dus het functioneerde door. Dat is, denk ik, heel belangrijk.

Mevrouw **Mutluer**:

Wat bedoelt u met "het functioneerde door"?

Mevrouw **Ollongren**:

Ik bedoel gewoon dat de ambtenaren hun werk konden doen, zij het op afstand en heel anders dan voorheen. Maar er zijn onderdelen van het

departement die een belangrijke rol hadden. Ik denk bijvoorbeeld aan de directie Constitutionele Zaken, maar ook aan de afdeling die zich bezighield met het openbaar bestuur in Nederland. Die deden hun werk, die werkten hard, die stonden in continu contact met hun collega's van andere departementen, met name VWS en Justitie en Veiligheid. Dat is wat ik aantrof. Er werd gewoon hard doorgewerkt. Pas later heb ik overigens mijn vicepremierschap weer opgenomen. Wouter Koolmees heeft dat nog een paar weken voor zijn rekening genomen. Ergens in mei deed ik mijn volledige portefeuille weer.

Mevrouw **Mutluer**:

Hoe zagen uw verantwoordelijkheden als vicepremier eruit? U zegt net: in mei pakte ik dat weer op.

Mevrouw **Ollongren**:

Als vicepremier heb je eigenlijk twee taken, even los van de crisis en de pandemie. De eerste taak is de vervanger zijn van de minister-president als dat nodig is. In dit kabinet waren vier coalitiepartijen, dus er waren drie vicepremiers: Hugo de Jonge, ik en Carola Schouten. Dat is ook in de volgorde van het vicepremierschap. De tweede taak van de vicepremier is eigenlijk een beetje de aanvoerder zijn van het politieke smaldeel in het kabinet, dus in mijn geval van D66. Je bent eigenlijk ook een beetje een verbinder tussen de anderen en het eigen smaldeel als er belangrijke politieke besluiten moeten worden genomen.

Mevrouw **Mutluer**:

Op welke manier werd u betrokken bij de corona-aanpak op dat moment als vicepremier?

Mevrouw **Ollongren**:

Ik heb eigenlijk niet zo ... Dat onderscheid kan ik niet zo maken, want ik werd van begin af aan betrokken bij de overleggen die er waren, met name in het Catshuis. Dat was als minister van Binnenlandse Zaken en nadien ook als vicepremier. Ik heb voor mezelf dat onderscheid dus niet gemaakt.

Mevrouw **Mutluer**:

Behalve dat u als vicepremier met name de verbinder was tussen het kabinet en het smaldeel, zoals u net aangaf.

Mevrouw **Ollongren**:

Ja, precies. Die taak heb ik van Koolmees overgenomen. Dat klopt.

Mevrouw **Mutluer**:

U zei net: de minister van Binnenlandse Zaken is de hoeder van de Grondwet en de grondrechten. Ik zeg wat u net heeft aangegeven: die zorgt ervoor dat de democratische rechtsstaat wordt gerespecteerd. Wat betekent het eigenlijk exact om hoeder te zijn van de Grondwet?

Mevrouw **Ollongren**:

Nou, in normale omstandigheden betekent dat natuurlijk dat je wetsvoorstellen toetst aan de Grondwet. Dat doet Binnenlandse Zaken aan de kant van de uitvoerende macht, aan de kant van het kabinet. Dat wordt natuurlijk ook gedaan door de senaat, de Eerste Kamer. Dat wordt ook gedaan door de Raad van State. Het is dus niet zo dat Binnenlandse Zaken dat in zijn eentje doet, maar in de fase van wetgeving is dat een belangrijke taak van Binnenlandse Zaken. Als ik het even verbind met de pandemie, denk ik dat een van de eerste dingen die ik heb bediscussieerd, zowel intern als natuurlijk met de collega's, was: "We zitten nu in een crisis en we hebben maatregelen moeten nemen via aanwijzingen en noodverordeningen. Nood breekt wet, dus dat is op het moment van het uitbreken van de crisis een heel logische keuze geweest, maar als deze situatie langer voortduurt, is daarvoor vanuit het grondrechtenperspectief eigenlijk onvoldoende juridische basis." Dat werd mij dus ambtelijk geadviseerd. Dat was overigens ook de opvatting van juristen van andere departementen. We zijn dus eigenlijk toen al gaan nadenken over wat er nodig was om een betere wettelijke basis en betere democratische legitimiteit te creëren voor de maatregelen.

Mevrouw **Mutluer**:

En dan spreken we, in het kader van hoe je dan je rol invult als hoeder van de Grondwet, over mei-april 2020? Toen werd daarover nagedacht?

Mevrouw **Ollongren**:

Ja, in april eigenlijk al. Dat is, denk ik, een van de eerste dingen waar ik mee aan de slag ben gegaan. We hebben daar ook met de Kamer over gecommuniceerd. Er is ook een brief naar de Kamer gegaan waarin staat dat we vonden dat er een andere wettelijke basis nodig was en dat we niet door wilden werken met de noodverordeningen zoals die op dat moment golden.

Mevrouw **Mutluer**:

We gaan daar straks nog uitgebreid met u over doorpraten, maar voor nu zou ik willen weten waarom u het belangrijk vond om die grondrechten te beschermen tijdens de pandemie.

Mevrouw **Ollongren**:

Omdat het natuurlijk ook duidelijk was dat de maatregelen die werden getroffen, een enorme impact konden hebben op de grondrechten van mensen. Grondrechten is best een lastig onderwerp. Om te beginnen zijn er veel grondrechten. Er is eigenlijk geen rangorde in de grondrechten. Het is niet zo dat je kunt zeggen: dit is de eerste die we moeten beschermen en dan komt de volgende et cetera. Er zijn dus grondrechten die vastliggen in onze Grondwet, het EVRM en het Europees Handvest. Die moeten gerespecteerd worden. Tegelijkertijd was het ook duidelijk dat als je bepaalde maatregelen neemt, dat impact heeft op grondrechten van mensen. Tegelijkertijd zou bepaalde maatregelen niet nemen weer impact hebben op grondrechten van anderen. Die weging moest dus continu worden gemaakt. Ik vond het belangrijk dat Binnenlandse Zaken daar een heel actieve rol in speelde.

Mevrouw **Mutluer**:

U zegt dat er tijdens de pandemie – ik neem aan dat dat dus anders was dan in normale tijden – sprake was van een enorme impact op grondrechten en dat er geen rangorde was. Maar we zien ook dat het kabinet tijdens de coronapandemie met name ingrijpende maatregelen treft om het virus te bestrijden en om met name de volksgezondheid, met het recht op leven als belangrijk grondrecht, te beschermen. De maatregelen gaan dan wel ten koste van andere grondrechten. U zei net dat er geen rangorde was, maar hoe weeg je dan als minister van Binnenlandse Zaken die verschillende grondrechten, zeker in het licht van het recht op leven?

Mevrouw **Ollongren**:

Dat recht op leven ligt inderdaad vast in verdragen. In onze Grondwet staat ook dat het een taak is om de volksgezondheid te bevorderen. Dat was natuurlijk bij het uitbreken van deze pandemie de eerste taak die de overheid had. Er komt een virus. Er blijkt duidelijk uit wat we zien in het buitenland dat dat hele ernstige gevolgen kan hebben en dat ic's overstromen. Ik bedoel: dat gaat over leven en dood. Natuurlijk is de eerste taak van de overheid dan om zorg te dragen voor de bescherming van mensen en om te voorkomen dat er zou gebeuren wat we elders wel zagen

gebeuren. In die zin is het recht van leven of de taak om te zorgen voor de volksgezondheid, denk ik, terecht de eerste opdracht die een kabinet of een bestuur op dat moment heeft. Toch is het belangrijk om ook dan al te proberen die weging te maken, want de maatregelen die werden getroffen, hadden evident invloed op, gevolgen voor andere grondrechten. Helemaal in het begin werden bijvoorbeeld de verpleeghuizen gesloten. Dat betekent dat er inbreuk werd gemaakt op het recht op een privéleven, op omgang met familie. Scholen werden gesloten. Dat raakt aan het recht op onderwijs. Ook voor ondernemers was het duidelijk – dat gaat om het eigendomsrecht – dat zij hun manier van verdienen niet meer konden uitoefenen. Er waren dus allerlei inbreuken. Het is dus heel belangrijk om dat steeds te wegen, zonder dat je kunt zeggen: we hebben hier een soort tabelletje en een sommetje en we weten precies waar we uitkomen. Het is dus letterlijk een weging.

Mevrouw **Mutluer**:

Het is voor ons nog niet duidelijk hoe die weging expliciet is gemaakt. Onder welke voorwaarden vond u, ook in uw beleving als hoeder van de Grondwet, dat het kabinet met de coronamaatregelen de grondrechten mocht beperken?

Mevrouw **Ollongren**:

Ik denk dat het voor iedereen duidelijk was dat het niet kon zonder grondrechten te beperken. Dat mag ook wel. De Grondwet laat dat ook toe als het echt noodzakelijk is, maar zegt wel: er moet een deugdelijke juridische basis zijn en het moet tijdelijk zijn. Je moet het dus niet te lang doen. Dat is eigenlijk gedurende de pandemie ... We spreken nu, denk ik, vooral over het begin, maar gedurende de, laten we zeggen, ongeveer twee jaar waar we het over hebben, is dat natuurlijk ook veranderd. Het uitbreken van de coronapandemie overviel, denk ik, de wereld, en ook ons in Nederland. De allereerste afweging was dus natuurlijk om zo veel mogelijk te doen om ons te beschermen tegen het virus, om kwetsbare mensen in de samenleving te beschermen, om te zorgen dat de zorg niet overliep, dat de ic's niet overstroomden. Verderop in de pandemie, ook eigenlijk een beetje in de conjunctuur van hoe dat virus zich heeft ontwikkeld, hebben we natuurlijk steeds meer geprobeerd die weging elke keer opnieuw te maken, bij iedere maatregel opnieuw te maken.

Mevrouw **Mutluer**:

Hoe werd dat gedaan? Werd er een grondrechtentoets verricht?

Mevrouw **Ollongren**:

Ja, in feite wel, want het betekent bij iedere maatregel ... Kijk, we hadden eerst natuurlijk niet de wet. Later kwam de Tijdelijke wet maatregelen, die als juridische basis diende voor de specifieke maatregelen die werden getroffen. Bij iedere specifieke maatregel moest er een eigenstandige afweging worden gemaakt van de maatregel zelf. Hoeveel impact heeft die? Is er een lichtere vorm van maatregel mogelijk met hetzelfde effect? Dus: een subsidiariteitstoets, een proportionaliteitstoets. Het moet effectief zijn voor het bestrijden van het virus en er moest expliciet meegewogen worden welke grondrechten hierdoor geraakt werden en of dat wel uitlegbaar was.

Mevrouw **Mutluer**:

Vindt u dat die toets optimaal gedaan kon worden, zeker vanuit het idee dat ... Als iets als een gezondheids crisis wordt gezien, prevaleert dan niet te allen tijde het recht op leven en is daarmee dus die grondrechtentoets, met al die criteria die u net noemde, te doen?

Mevrouw **Ollongren**:

Ik zei al: het is niet makkelijk om die te maken. Ik denk ook dat het is veranderd in de loop van de tijd, ook omdat bepaalde effecten in het begin nog niet zo zichtbaar waren, maar nadien ... Bijvoorbeeld het sluiten van het onderwijs en het effect dat dat kan hebben op kinderen, is veel zwaarder gaan meewegen in de loop van de pandemie. Maar zoals ik al zei: ik vond het belangrijkste dat die weging werd gemaakt. Die werd expliciet gemaakt, zowel in de ambtelijke voorbereiding als in de stukken die uiteindelijk in de MCC voorlagen. Daar is ook discussie over geweest, een beetje afhankelijk van het type maatregel.

Mevrouw **Mutluer**:

Werd de grondrechtentoets of -afweging door het kabinet of door het ministerie expliciet gemaakt?

Mevrouw **Ollongren**:

Nee, ik heb ... Zoals ik het mij herinner, maakten wij die bij Binnenlandse Zaken, maar deelden wij die natuurlijk met andere departementen. In de stukken die uiteindelijk hebben voorgelegd, werd die altijd opgenomen. Er werd dus zeker bij, laten we zeggen, ingrijpende maatregelen heel expliciet gezegd hoe je tegen die grondrechtentoets aan zou kunnen kijken.

Mevrouw **Mutluer**:

En dat gold voor alle coronamaatregelen die werden genomen?

Mevrouw **Ollongren**:

Nou, ik durf niet te zeggen dat dat voor alle coronamaatregelen gold. De maatregelen waren soms heel specifiek. Ik denk dat we, als we het bijvoorbeeld hadden over het ... We gingen soms ook praten over sport binnen en sport buiten: dat soort zaken. Ik denk dat dat misschien per specifieke maatregel niet werd gedaan, maar over het grote geheel wel. Ook daar waar een specifieke maatregel moest worden voorgelegd aan de Tweede Kamer, zoals we dat in de wet hadden vastgelegd, was dat onderdeel van de afweging.

Mevrouw **Mutluer**:

Aan het begin was de Tijdelijke wet maatregelen er nog niet en werd er gewerkt met noodverordeningen. U zei net dat er aan het begin dus ook al een weging had moeten plaatsvinden of moest plaatsvinden, maar weet u dan waarom in de toelichting bij de noodverordeningen, die wij ook hebben ingezien, de grondrechten geen enkele keer genoemd worden?

Mevrouw **Ollongren**:

Nee, dat weet ik niet. In het begin is ervoor gekozen om te werken met aanwijzingen vanuit de Wet publieke gezondheid. Die aanwijzingen gingen naar de voorzitters van de veiligheidsregio's. Die werden vertaald in noodverordeningen. Dat was, denk ik, een logische keus, want er was een probleem vanuit de volksgezondheid. Dit was het instrument om te proberen daar grip op te krijgen. Wat ik kan overzien is ... Vanaf het moment dat ik weer terugkeerde, voerden we vooral de discussie over wat een betere wettelijke basis hiervoor zou zijn, die ook leidt tot meer democratische controle en democratische legitimiteit van de maatregelen. Die wet, ingediend bij de Kamer in de zomer, gaf eigenlijk de basis daarvoor.

Mevrouw **Mutluer**:

Nee, maar die ging pas in december werking. Daarom gaat mijn vraag over de periode daarvoor. Ondanks het feit dat u zegt dat de grondrechtentoets of -afweging expliciet werd gemaakt, zien we als we naar de noodverordening kijken dat de grondrechten op geen enkele manier genoemd worden. Wij proberen te begrijpen hoe dat kan.

Mevrouw **Ollongren**:

Met u probeer ik dat te begrijpen. Vanaf het moment dat we gingen werken met de Tijdelijke wet maatregelen ...

Mevrouw **Mutluer**:

Nee, ik heb het over daarvoor.

Mevrouw **Ollongren**:

Ja, precies. Dat zeg ik. Die wet was ingediend in de zomer. De behandeling heeft een aantal maanden geduurd. Hij ging pas in december in werking. Vanaf dat moment was het dus via die wet geregeld. Daarvoor bestond de systematiek uit de aanwijzingen en de noodverordening. Het kan zijn – u zegt dat, dus dan is het zo – dat in die systematiek niet expliciet werd opgenomen dat er een grondrechtenweging moest zijn. Dat neemt niet weg dat we in onze discussies natuurlijk wel degelijk aandacht hebben gehad voor de grondrechten.

Mevrouw **Mutluer**:

Is "aandacht hebben" niet anders dan expliciet meewegen?

Mevrouw **Ollongren**:

Het is veel beter om het expliciet mee te wegen en het ook heel zichtbaar te maken in de stukken, maar ik denk dat we dit aspect vanuit Binnenlandse Zaken in onze discussies vanaf het begin af aan onder de aandacht hebben gebracht, net als dat we van het begin af aan hebben gezien wat voor maatschappelijke gevolgen het had.

Mevrouw **Mutluer**:

U gaf net het voorbeeld dat het effect van de maatregelen op kinderen later veel zwaarder is meegewogen. Toch gingen de scholen uiteindelijk drie keer dicht. Kunt u dat toelichten, ook in het licht van het expliciet meewegen van het effect op kinderen en het recht op onderwijs en ontwikkeling?

Mevrouw **Ollongren**:

De eerste keer dat de scholen dichtgingen, was natuurlijk in het midden van de eerste fase van de crisis. Dat was dus echt een manier om te proberen de verspreiding van het virus onder controle te krijgen. Het was onderdeel van een veel bredere aanpak. In die fase was er ook heel veel onzekerheid, ook bij leerkrachten en bij ouders. Ik denk dat het verklaarbaar is dat die scholen toen zijn gesloten. Ook toen werd er overigens al verschillend over gedacht.

De twee andere keren hebben we daar heel lang en intensief over gesproken, inderdaad vanwege het recht dat kinderen hebben op onderwijs. Je beslist op zo'n moment over kinderen, terwijl je eigenlijk weet dat het niet alleen gaat over leren – dat is ook heel belangrijk – maar natuurlijk ook over sociale ontwikkeling. Het gaat ook over de ouders, die niet kunnen werken als ze de kinderen thuis hebben. Dit is ook door collega's in het kabinet naar voren gebracht. Het had dus allerlei effecten. We hebben daar, denk ik, veel en vaak over gesproken en iedere keer echt geprobeerd het te vermijden. Ik zei net dat er geen rangorde is in de grondrechten, maar in onze politiek-bestuurlijke weging werd het sluiten van het onderwijs gezien als heel erg zwaar en als iets wat we eigenlijk niet wilden.

Mevrouw **Mutluer**:

Maar uiteindelijk gebeurde het wel drie keer.

Mevrouw **Ollongren**:

Maar toch is het twee keer gebeurd, vanwege de ontwikkeling van de pandemie.

Mevrouw **Mutluer**:

Ik laat het voor nu hierbij, voor dit onderdeel.

De **voorzitter**:

Collega Poortman, heeft u aanvullingen op dit onderwerp?

De heer **Poortman**:

Die heb ik niet, dank u wel.

De **voorzitter**:

Dan kunt u direct door naar het volgende onderwerp.

De heer **Poortman**:

Dank. Ook namens mij nog een goedemorgen, mevrouw Ollongren. In vervolg op het vorige blok spreken wij verder over de wettelijke basis van de coronamaatregelen. Op 1 mei 2020 kondigt het kabinet namelijk aan dat er wordt gewerkt aan nieuwe wetgeving. U noemde net al in het gesprek met mijn collega: "We vonden het nodig dat er een andere wettelijke basis kwam." U was er een voorstander van, lijkt me, dat die wet er kwam. Kunt u toelichten waarom het nodig was om die wettelijke basis onder de maatregelen te versterken?

Mevrouw **Ollongren**:

Omdat je eigenlijk niet te lang met die noodverordeningen wilt werken. Dat was eigenlijk een noodgreep. De pandemie breidde zich heel snel uit. Het was nodig om maatregelen te treffen. Er is gekeken naar wat de juridische basis daarvoor was, bij wijze van spreken van staatsnoodrecht tot de Wet publieke gezondheid. Dit was een manier, dus aanwijzing van de minister van VWS en de rol van de voorzitters van de veiligheidsregio's, om die maatregelen vorm te geven en in te kunnen voeren, te implementeren.

De heer **Poortman**:

En wat is de zwakte daarvan op de iets langere termijn?

Mevrouw **Ollongren**:

Op de iets langere termijn is het eigenlijk een hele zwakke juridische basis. Dat werd ook door de juristen van BZK gezegd. Die zeiden: in de Grondwet staat dat als je inbreuk maakt op de grondrechten, dat een stevige juridische basis moet hebben. Die was er eigenlijk niet. Toen hebben we gezegd: als die er niet is, dan moeten we die creëren. Dat heeft geleid tot, inderdaad, de Kamerbrief en daarna het voorstel van het kabinet om een tijdelijke wet te maken, die natuurlijk met de Kamer zou kunnen worden besproken, die meer democratische legitimiteit gaf en die ons eigenlijk ook weer wat terugdirigeerde naar de normale bestuurlijke verhoudingen in Nederland.

De heer **Poortman**:

U noemt de democratische legitimiteit. Is dat het punt waarop de noodverordeningen tekortschieten? Moet ik het zo zien?

Mevrouw **Ollongren**:

Dat vond ik een belangrijk punt waarop ze tekortschoten, omdat de rol van de voorzitters van de veiligheidsregio's ... Die hebben overigens allemaal voortreffelijk werk gedaan, maar zij hebben natuurlijk niet, zoals een burgemeester, een gemeenteraad die mee kan praten over wat er gebeurt. Ook voor de Tweede Kamer was het eigenlijk een onbevredigende situatie. Maar dit was eigenlijk geen discussie. We hebben vrij snel die aankondiging gedaan en vriend en vijand waren het daarover eens. De Raad van State heeft daar desgevraagd ook nog iets over gezegd. Dat er een betere wettelijke basis moest komen en dat we verankering wilden in betere democratische legitimatie, was wel duidelijk.

De heer **Poortman**:

U noemde vriend en vijand. Wie waren in dit verhaal de vriend en de vijand?

Mevrouw **Ollongren**:

Nou, dat weet ik eigenlijk niet. De oppositie en de coalitie, of zo. Maar volgens mij was het idee dat dit moest gebeuren breed gedragen.

De heer **Poortman**:

Was er in het kabinet ook snel overeenstemming over dat dit moest?

Mevrouw **Ollongren**:

Ja, dat het moest wel; zeker. De vraag was hoe. Daar heb ik natuurlijk discussie over gevoerd met mijn collega's.

De heer **Poortman**:

Op welk punt spitste die discussie zich toe?

Mevrouw **Ollongren**:

Ik denk zowel praktisch als ... Als je grip wilt hebben op wat er gebeurt in het land, is het natuurlijk makkelijker als je te maken hebt met 25 voorzitters van de veiligheidsregio's dan met 355 afzonderlijke burgemeesters. Dat was dus een beetje een praktische kant.

De heer **Poortman**:

De slagkracht?

Mevrouw **Ollongren**:

De slagkracht. We zaten natuurlijk in de crisismodus; in bestuurlijke termen was het een zogenaamde GRIP-4-situatie. Dat is, overigens, heel begrijpelijk, vind ik. De andere discussie was: als we een wettelijke basis creëren, waar valt die dan eigenlijk neer? We hadden al te maken met de Wet publieke gezondheid en de Wet veiligheidsregio's. Wat zou het beste aanhaakpunt zijn voor deze tijdelijke wet?

De heer **Poortman**:

In de stukken komen we tegen dat de minister van Volksgezondheid toch wel wat ... Nou, "weerstand" is misschien wat veel gezegd, maar we lezen dat hij toch wel een wat kritische benadering had richting dit idee. Was het moeilijk om hem mee te krijgen en gold dat ook voor andere ministers?

Mevrouw **Ollongren**:

Ik zou niet zeggen "moeilijk". De minister die verantwoordelijk is voor volksgezondheid is natuurlijk iedere dag bezig met de virussen en de maatregelen. Ik kan me voorstellen dat je op dat moment niet heel veel ruimte in je hoofd hebt om te denken: God, we moeten ook nog een betere juridische basis creëren. Topprioriteit is natuurlijk het beschermen van de volksgezondheid. Maar ook met de collega van VWS en ook met de collega van JenV hebben we er intensief over gesproken en zijn we er goed en naar mijn idee ook wel vrij snel uitgekomen, zodat er inderdaad voor de zomer al een wetsvoorstel lag.

De heer **Poortman**:

Het punt, zijn kritiek, lijkt zich toe te spitsen op de positie van VWS. Hij zegt: onze positie is best sterk; die wet hoeft voor ons helemaal niet. Deelde u zijn zorgen of kon u zich daar iets bij voorstellen? Was het terecht dat hij die zorgen had?

Mevrouw **Ollongren**:

Als je zegt "die wet hoeft niet, want zoals we het nu doen, werkt het prima" – dat is waar ik op doel – begrijp ik dat vanuit het oogpunt van de praktische crisisbestrijding heel goed. Tegelijkertijd – er was ook veel contact tussen de juristen van de drie departementen – was er ook wel consensus over het feit dat ... We wisten niet hoelang dit ging duren. We moesten er rekening mee houden dat het langer kon duren, dus een betere juridische basis was gewoon nodig.

De heer **Poortman**:

Dit moeten we dus niet zo lezen dat de inperking van grondrechten werd gerelativeerd in die discussie?

Mevrouw **Ollongren**:

Nee, dat denk ik eigenlijk niet. Het ging niet zozeer over het relativeren van de impact, noch van de pandemie, noch van grondrechten, maar wel over de vraag: hoeveel prioriteit moeten we nou geven aan het schrijven van een nieuwe wet, terwijl we met elkaar een brand aan het blussen zijn? Dat vind ik een heel begrijpelijke overweging en toch denk ik dat het belangrijk is dat we eruit zijn gekomen en dat wetsvoorstel hebben gemaakt.

De heer **Poortman**:

U licht uw ideeën over waarom het nodig zou zijn om tot deze wet te komen ook toe in een opiniestuk in de Volkskrant.

Mevrouw **Ollongren**:

Ja.

De heer **Poortman**:

4 mei 2020. De wet is al aangekondigd op 1 mei. Kunt u toelichten waarom u het nodig vond om dit stuk te publiceren?

Mevrouw **Ollongren**:

Omdat mijn idee was dat het goed was om de rest van het land mee te nemen in dit proces. Ik had het overigens natuurlijk gekoppeld aan 4 en 5 mei, de herdenking van de Tweede Wereldwereldoorlog, en hoe belangrijk het is dat we die grondrechten hebben in Nederland. Dat zegt, denk ik, ook wel iets over het gevoel dat we allemaal hadden over de ernst van de crisis waarin we zaten. Dat was dus de timing van het opinieartikel. Maar de gedachte was vooral: laten weten aan Nederland dat het nodig is om die grondrechten goed te verankeren en te beschermen.

De heer **Poortman**:

Het stuk had gewoon een publieke functie?

Mevrouw **Ollongren**:

Ja.

De heer **Poortman**:

Als ik het in verband breng met de discussie die op dat moment in het kabinet plaatsvindt, zou het ook zo kunnen lijken dat het helpt om de druk in de discussie wat op te voeren.

Mevrouw **Ollongren**:

Als ik mij niet vergis, maar u heeft de tijdlijn waarschijnlijk beter dan ik voor ogen, hadden we toen al de aankondiging gedaan dat we met voorstellen voor wetgeving zouden komen.

De heer **Poortman**:

Precies. Toen die aankondiging kwam, was de weerstand op dat punt eigenlijk al weg. Of ...?

Mevrouw **Ollongren**:

In mijn herinnering zijn we daarna gaan werken aan hoe die wet eruit moest zien. Daar hadden we heel regelmatig bewindsliedenoverleg over met de drie meest betrokkenen, dus Hugo de Jonge, Ferd Grapperhaus en ik.

De heer **Poortman**:

Dat maakte u helder. Uiteindelijk duurt het nog ruim een halfjaar voordat de wet – dat is dan de Tijdelijke wet maatregelen covid-19; in dit verband spreken we vaak over de "tijdelijke wet" – in werking treedt. Dat is dan per december 2020. Hoe verklaart u dat de totstandkoming van die wet zo lang in beslag heeft genomen?

Mevrouw **Ollongren**:

Het is inderdaad belangrijk om daarop terug te kijken. Er was urgentie voor de zomer. We hebben dat wetsvoorstel ook echt voor de zomer of in de zomer ingediend, in juni meen ik, toen nog met de intentie om, als de Kamer dat ook zou willen, door het reces heen die wetsbehandeling te doen. We hadden schema's liggen die ertoe leidden dat in eerste instantie de wet eind juli gereed zou zijn, geloof ik, en later in augustus. Maar dat is niet gebeurd. In mijn analyse daarvan komt dat eigenlijk doordat het wat rustiger werd. Het virus zwakte wat af, de samenleving ging weer wat meer open, we gingen wat uit de crisismodus waar we in zaten. We hebben toen in de structuren, in de werkwijze en in de processen van de crisis zelfs afgeschaald, zou je kunnen zeggen. Ik denk dat daarmee zowel aan de kant van het kabinet als aan de kant van de Kamer er niet meer de urgentie was om te zeggen: we moeten nu in het reces onder stoom en kokend water dit wetsvoorstel behandelen. De wetsbehandeling is dus pas na het reces gestart en heeft toen een maand of twee geduurd, wat voor normale wetgeving eigenlijk ontzettend snel is. Maar inderdaad, dat leidde er wel toe dat de wet pas op 1 december van dat jaar in werking trad. Achteraf gezien is dat te ... Nou, te laat? Het is in ieder geval laat geweest. Het was prettig geweest als dat wat eerder was gebeurd, want in die periode laaide het virus weer op en waren er maatregelen nodig.

De heer **Poortman**:

Precies. Ik kan mij voorstellen dat als je het afzet tegen een normale wetgevingsprocedure, een halfjaar relatief snel is. Maar op twee punten zit er een interessant punt, wat mij betreft. Allereerst kondigt het kabinet het op 1 mei aan. Half mei ligt er al een conceptwetsvoorstel. Pas twee maanden later ligt het bij de Kamer. Er is dus een punt geweest waarop het binnen het

kabinet blijkbaar nog veel tijd heeft gekost. Vervolgens gaat de Kamer een vrij regulier wetstraject aan met schriftelijke rondes en dergelijke. Dat is het tweede punt, maar dat hebben we met Kamerleden besproken. U zei net, als ik het me goed herinner: de weerstand was eigenlijk wel weg. Tegelijkertijd, als die conceptwet er ligt, ontstaat er weer discussie in het kabinet over die wet en duurt het nog twee maanden voordat het voorstel uiteindelijk bij de Kamer ligt. Waar zat dat punt van discussie nadat de conceptwet was gelanceerd?

Mevrouw **Ollongren**:

Volgens mij waren er eigenlijk twee vormen van discussie. Eén was in het kabinet, eigenlijk gewoon over de vormgeving van de wet. Twee. Er kwam ook een advies van de Raad van State, die met een aantal ... Het was dictum c, geloof ik, dus er was wel wat kritiek. Die moest ook nog worden verwerkt, en dat hebben we ook gedaan. Eigenlijk hebben we dus op twee punten wel tijd nodig gehad – niet heel veel, maar wel tijd – om die wet rijp genoeg te hebben om naar de Tweede Kamer te sturen.

De heer **Poortman**:

Er is op dat moment discussie met JenV. Die wil toch een prominentere rol voor de veiligheidsregio's. In die tijd, zegt minister De Jonge ook, is zijn positie best sterk. Er hebben dus best wat fundamentele discussies plaatsgevonden rondom die conceptwet. Hoe kijkt u daarnaar?

Mevrouw **Ollongren**:

Dit was, denk ik, wel een kernpunt in de discussie: de rol van de voorzitters van de veiligheidsregio's versus het gewoon in positie houden, brengen eigenlijk, van de burgemeesters. Dat laatste is uiteindelijk wat in de wet is gekomen. De discussie met JenV heeft er wel toe geleid dat er een mogelijkheid in de wet zat om, als het echt noodzakelijk was – dat zou echt van de epidemiologische situatie afhangen – op te kunnen schalen naar de voorzitters van de veiligheidsregio's. Dat was dus eigenlijk de oplossing voor deze discussie. Overigens, voor zover ik weet, is dat vanaf het moment dat de wet in werking was getreden, niet gebeurd.

De heer **Poortman**:

Wat was uw positie in deze discussie?

Mevrouw **Ollongren**:

Ik vond, zoals ik al zei, de democratische legitimiteit heel belangrijk. De

voorzitters van de veiligheidsregio's hebben maar heel indirect te maken met de gemeenteraden van andere gemeenten dan hun eigen gemeente. Dat was eigenlijk een onwenselijke situatie. Ik vond het dus belangrijk dat de burgemeesters in positie kwamen, en ik denk dat dat met deze wet ook is gebeurd.

De heer **Poortman**:

Begrijp ik dan goed dat de discussie op dit punt dus vooral zat tussen JenV en BZK, om even die afkortingen te gebruiken, en minder op het punt van VWS, dat zij in positie bleven? Speelde het slagkrachtidee dus op ander moment?

Mevrouw **Ollongren**:

Ja, maar zoals ik al zei, was het puur praktisch gezien natuurlijk makkelijker voor VWS om met 25 veiligheidsregio's te maken te hebben, maar ik denk dat ... Dat is door de vormgeving van de wet en de werkwijze in mijn herinnering geen grote discussie meer geweest. VWS bleef natuurlijk heel centraal, want de tijdelijke wet zag op maatregelen die nodig waren vanwege de COVID-19-pandemie.

De heer **Poortman**:

Dank op dat punt. Tot slot. De tijdelijke wet geldt niet voor maatregelen die voor december 2020 zijn genomen. Die maatregelen zijn opnieuw ingegaan met de tijdelijke wet. Hoe kijkt u terug op de juridische basis voor de maatregelen tot december 2020?

Mevrouw **Ollongren**:

Nou ja, als je natuurlijk al in mei van dat jaar constateert dat er een betere juridische basis nodig is, dan ... Zoals ik net al zei: vanuit dat perspectief was het beter geweest als die tijdelijke wet eerder van kracht was geweest, want in dat najaar moesten er weer maatregelen worden genomen. De hoop van de zomer, dat het virus wat onder controle was, bleek eigenlijk al eind augustus, september niet de waarheid te worden, waardoor we keer op keer weer zagen dat er maatregelen nodig waren. Bij gebrek aan een betere juridische basis is er toen doorgewerkt met de aanwijzingen en de noodverordeningen. Dat was suboptimaal.

De heer **Poortman**:

"Suboptimaal", maar in die eerste periode is er veel begrip op dat punt. De noodverordening is een keuze geweest. We hebben het er met de heer Van

der Staaïj over gehad: dat had bijvoorbeeld ook het staatsnoodrecht kunnen zijn. Er waren opties, maar laten we er even van uitgaan dat de noodverordeningen een legitieme keuze waren. Bij de tweede golf, in het najaar, zijn we al iets verder weg van de hele acute crisis. Je ziet het aankomen. Heel sec: zijn noodverordeningen dan een voldoende juridische basis voor maatregelen in die fase van de pandemie?

Mevrouw **Ollongren**:

In die fase lag de wet al voor ter behandeling. Die was zelfs al in behandeling. Je deed de oude werkwijze van de noodverordeningen in afwachting van het afronden van de behandeling van de tijdelijke wet, dus ik denk dat het legitiem was om daarmee door te gaan, omdat we hadden laten zien en al aan het bediscussiëren waren met het parlement dat er een betere wettelijke basis nodig was, maar die was er nog niet. Ik denk dat dan als een soort second best die noodverordeningen ... Kijk, staatsnoodrecht is eigenlijk nog weer een stap verder, dus ik denk dat het verdedigbaar was om door te werken op de manier zoals die in gang was gezet in maart, april, maar wel in het besef dat we een betere juridische basis nodig hadden. Die behandeling was gaande.

De heer **Poortman**:

Is dat besef ... Ik probeer niet in een woordspel terecht te komen, maar puur voor mijn beeldvorming: is dat besef van "we hebben een betere basis nodig en we laten dat zien doordat die wet in behandeling is" voldoende om dan weer van noodverordeningen gebruik te maken om tot maatregelen te komen?

Mevrouw **Ollongren**:

Er was geen alternatief. De behandeling moet wel gebeuren. De Kamer moet als medewetgever wel instemmen. Pas dan kan je op de wat ons betreft betere manier gaan werken, met een stevigere juridische basis.

De heer **Poortman**:

En was er op basis van de Grondwet voldoende basis om weer gebruik te maken van noodverordeningen?

Mevrouw **Ollongren**:

De basis was natuurlijk de epidemiologische situatie, het risico dat de Nederlandse samenleving liep. Alle maatregelen zagen erop toe om dat risico

te verkleinen, om de kwetsbaren te beschermen en om de zorg beheersbaar te houden.

De heer **Poortman**:

Helder. Dank voor uw antwoorden. Ik heb verder geen vragen op dit punt.

De **voorzitter**:

Collega Mutluer, heeft u nog aanvullingen?

Mevrouw **Mutluer**:

Slechts één aanvulling op de vragen. Die heeft betrekking op de suboptimale oplossing die men zag in die noodverordeningen. Naar aanleiding van uw opiniestuk zien we een reactie van de minister van VWS, die zegt: "Ik vind het niet gepast dat dit stuk zo geplaatst wordt. Je doet met alle grote woorden voorkomen alsof we nu buiten de democratische rechtsorde bezig zijn, which ain't true. De Wet publieke gezondheid is namelijk een volmaakte, democratisch vastgestelde wet en voor alle genomen maatregelen een deugdelijke rechtsbasis." Wat vond u daarvan?

Mevrouw **Ollongren**:

Ik denk – ik kan mij dit niet zo letterlijk herinneren – dat dat inderdaad de reactie is geweest op het moment van publicatie van het opiniestuk. Dat was begin mei van dat jaar. Wat ik hier beluister, is een minister die volop bezig is in de crisisbestrijding. Dat probeert hij natuurlijk zo goed en zo kwaad als het kan te doen op basis van de instrumenten die hij tot zijn beschikking heeft, namelijk de Wet publieke gezondheid. Ik heb net ook betoogd dat die de mogelijkheid bood om te werken met aanwijzingen en noodverordeningen. Mijn argument – ik weet niet of ik dat heb geantwoord aan collega De Jonge – is natuurlijk geweest: dat is voor nu wel voldoende, maar voor de langere termijn niet; daarom moeten we over naar betere wetgeving.

Mevrouw **Mutluer**:

Dat was voor u dus geen volmaakte, democratisch vastgestelde wet?

Mevrouw **Ollongren**:

Het gaat natuurlijk over het moment waarop. Op dat moment wel, maar als het langer gaat duren, is het onvoldoende.

Mevrouw **Mutluer**:

Helder, dank u wel.

De **voorzitter**:

Dan kan collega Mutluer direct door naar het volgende onderwerp.

Mevrouw **Mutluer**:

Ik wil het hebben over een coronamaatregel die uiteindelijk een belangrijk grondrecht kan inperken, namelijk de instelling van de avondklok. Die wordt na een maandenlange aanloop uiteindelijk op 23 januari ingevoerd. Wij hebben in ons onderzoek gezien dat op 28 september 2020 voor het eerst de avondklok, een regionale avondklok, in een OMT-advies terechtkomt. In oktober zien we een terugkoppeling van een NCTV-ambtenaar, die zegt: met een avondklok kunnen illegale feesten worden aangepakt. Dat was waarschijnlijk naar aanleiding van de studentenfeesten die destijds plaatsvonden. Uit onze documenten blijkt ook dat u zelf, uw departement, het ministerie van Binnenlandse Zaken, maar ook uw eigen partij, D66, grote bezwaren heeft tegen de avondklok. Ik wil graag van u weten wat die bezwaren waren.

Mevrouw **Ollongren**:

Dit klopt. Zoals ik het mij herinner, kwam die avondklok inderdaad al vrij vroeg als optie op tafel. U zegt: eind september. De aanleiding daarvoor was inderdaad dat er feestjes werden gegeven. Er werd vaak gesproken over studenten. Ik denk dat het ging over veel jonge mensen. Vanuit de handhaving werd gezegd dat ze daar niks tegen konden doen. Toen vond ik – dat vind ik nog steeds en dat was ook de opvatting van de ambtenaren op mijn departement – dat je niet een avondklok kunt instellen die iedereen, alle Nederlanders, raakt omdat een hele beperkte groep zich niet houdt aan bepaalde regels. Dat vonden wij geen goed en ook geen steekhoudend argument ... Dat vonden wij geen onderbouwing voor zo'n zwaar instrument als de avondklok, die natuurlijk enorm ingrijpt in de bewegingsvrijheid van iedereen. Maar zo is die avondklok inderdaad op tafel gekomen. Ik denk dat die gaandeweg nog een paar keer door het OMT is opgevoerd als optie. Ik herinner me ook dat we de argumenten toen wel gedeeld hebben en ook in het Catshuis hebben besproken. Het kwam er eigenlijk op neer dat er geen andere optie meer over moet zijn, wil je overgaan tot de invoering van de avondklok. In die niet-bestaande rangorde van grondrechten voelden wij allemaal aan, net zoals bij het onderwijs, dat dit eigenlijk iets is wat je, als je het enigszins kon vermijden, ook wilde vermijden. Vandaar dat die

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend.

Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd.

avondklok tot drie, vier keer toe op tafel is geweest en weer door ons is afgevoerd.

Mevrouw **Mutluer**:

Vanuit welk ministerie werd die op tafel gelegd?

Mevrouw **Ollongren**:

Het lag, denk ik, op tafel vanuit de NCTV. Maar de NCTV verzamelde natuurlijk allerlei suggesties en opvattingen. Ik meen me inderdaad te herinneren dat het OMT het een paar keer in een soort maatregelenpakket heeft gesuggereerd, en ook heeft gesuggereerd om misschien nog wat nader te onderzoeken hoe zo'n avondklok dan zou werken. Op die manier kwam het een aantal keren terug. Ik had er zelf dus bezwaren tegen vanuit de enorme inbreuk die het maakt. Daarnaast – maar dat is meer mijn persoonlijke opvatting – is het gevoelsmatig heel ingrijpend als je tegen mensen zegt: je mag gewoon niet meer naar buiten. Ik denk wel dat veel mensen daarbij een associatie hebben met de Tweede Wereldoorlog, toen dat voor het laatst het geval was. Dat woog dus wel zwaar, maar vanuit mijn functie was de grote inbreuk op grondrechten natuurlijk veel belangrijker. De vraag was ook: is dat nou een effectief instrument? Als je zoiets zou doen, weet je dan ook zeker dat het werkt? Is het te handhaven? Gaan mensen zich eraan houden? Kun je een uitzondering maken voor mensen die wel 's avonds of 's nachts op straat moeten zijn? Er waren dus zowel principiële als praktische kanten.

Mevrouw **Mutluer**:

Waar heeft u de principiële en praktische bezwaren die u had, ingebracht?

Mevrouw **Ollongren**:

In de overleggen die we daarover voerden. Ik meen dat dat in eerste instantie een aantal keer in het Catshuis is geweest.

Mevrouw **Mutluer**:

Dat zien we ook. Er is een annotatie voor u voor het Catshuis, op 10 januari. Daarin staat: "Een zeer zwaar middel. De vraag moet gesteld worden of die maatregel effect gaat hebben." Maar ook eerder, in november 2020, zien we een annotatie richting u voor de ministeriële commissie, waarin staat: "Er moet duidelijk aandacht worden besteed aan de proportionaliteitsvraag en de vraag waarom strengere maatregelen nodig zijn. Niet instemmen." Werden die bezwaren gedeeld in het kabinet?

Mevrouw **Ollongren**:

Ja, want we hebben tot dat moment in januari iedere keer afgezien van de invoering van de avondklok. Er werd dus zeker naar geluisterd. Ik denk ook niet dat er andere collega's waren in het kabinet die een groot voorstander waren van het invoeren van de avondklok als zodanig. Ik denk dat iedereen daarbij aanvoelde dat, als het enigszins kon, je dat niet wilde doen. Ik herinner me wel – ik geloof dat de minister-president dat ook een keer in de Kamer heeft gezegd – dat we hebben gezegd: we willen het niet, maar we hebben niet de luxe om te zeggen dat we helemaal kunnen uitsluiten dat het ooit toch nodig zal zijn.

Mevrouw **Mutluer**:

U zegt: wij voelden dat allen aan. Maar voelde iedereen dat echt zo?

Mevrouw **Ollongren**:

Ja, want ik denk ... Hij lag eind september voor het eerst op tafel en is een aantal keren gepasseerd. Iedere keer hebben we er niet voor gekozen om de avondklok in te voeren en zijn er wel andere maatregelen genomen. Die maatregelen werden ... Naarmate de pandemie verergerde en de epidemiologische cijfers verslechterden, werden er maatregelen toegevoegd. Dat is ook, als je helemaal naar het eindmoment in januari gaat, de reden geweest om uiteindelijk te zeggen: we hebben nu eigenlijk alles al gedaan wat we kunnen doen.

Mevrouw **Mutluer**:

Toch zien we, als we naar onze stukken kijken, dat de heer Grapperhaus de avondklok al in oktober in het Catshuis, waar u ook bij aanwezig bent, opwerpt als mogelijke maatregel. Ook de premier, minister Rutte, leek het op basis van onze stukken een goed idee te vinden.

Mevrouw **Ollongren**:

Ja, we hebben daarover gesproken en we hebben het niet ingevoerd.

Mevrouw **Mutluer**:

Dat is niet de vraag. Dat het nog niet is ingevoerd, weten we. We weten ook wanneer het is ingevoerd. U gaf net aan: wij voelden allemaal aan dat het ingrijpend was. Toch zien we in onze stukken, zowel in oktober als later, dat de minister van Justitie en Veiligheid, de heer Grapperhaus, en de premier het een goed idee vinden. Mijn vraag is: hoe verloopt zo'n discussie over een mogelijke avondklok binnen het kabinet?

Mevrouw **Ollongren**:

Eigenlijk zoals ik het schets. De avondklok lag als optie op tafel, maar andere mogelijkheden ook.

Mevrouw **Mutluer**:

Welke andere mogelijkheden?

Mevrouw **Ollongren**:

Bijvoorbeeld het beperken van het bezoek thuis, het sluiten van bepaalde sectoren in een bepaalde volgorde ... Het sluiten van het onderwijs kwam op een gegeven moment ook weer op tafel. Dat was natuurlijk allemaal vanwege de epidemiologische situatie. Op een gegeven moment staken er ook nieuwe virusvarianten de kop op. Maar de discussie verliep toch iedere keer zo dat, ook al lag het op tafel, we niet hebben gekozen voor het voorstellen van die maatregel, totdat we eigenlijk geen andere mogelijkheden meer zagen.

Mevrouw **Mutluer**:

Vond u de minister van Justitie en Veiligheid, de heer Grapperhaus, aan uw zijde als het gaat om de bezwaren en de praktische ...

Mevrouw **Ollongren**:

Wat ik me herinner, is dat ik ook nog een apart overleg met hem heb gevoerd. Volgens mij was dat met z'n tweeën en met nog twee ambtenaren, onze sg's, erbij.

Mevrouw **Mutluer**:

Wanneer was dat?

Mevrouw **Ollongren**:

Ik vind het moeilijk om dat precies terug te halen. Die agenda heb ik niet meer, maar het moet, denk ik, in oktober zijn geweest dat wij hierover hebben gesproken. We hebben toen volgens mij ook hetzelfde geconcludeerd, namelijk dat je eigenlijk eerst alle andere opties moet uitputten, omdat het heel moeilijk is om de proportionaliteit van de avondklok aan te tonen. Ik meen dat de heer Grapperhaus en ik daar hetzelfde in zaten, wat natuurlijk wel zo is. Het kan heel goed zijn dat collega Grapperhaus, ook vanuit bijvoorbeeld de politie of de NCTV, deze optie voorgelegd kreeg en dat hij die ook heeft meegegeven aan de collega's.

Mevrouw **Mutluer**:

Als je het hebt over opties ... In januari 2021 staat er in het OMT-advies dat er geen aanleiding is om de lockdown verder aan te scherpen. Ze adviseren om maatregelen te nemen tegen het samenkomen van grote groepen jongeren. Andere landen gebruiken hiervoor een avondklok, maar er zijn ook alternatieven. We weten uit het verhoor met de heer Grapperhaus dat hij tegen de NCTV aangeeft dat de avondklok wel heel erg slapjes in dat advies van het OMT staat. Uiteindelijk komt er een spoedadviesaanvraag. De heer Grapperhaus had ook een gesprek met u. U vond dat jullie hetzelfde hierover dachten. Hij noemde het zelfs "gespierde tegenzin". Hoe moet ik in dit geval een dergelijke mailwisseling en appwisseling lezen?

Mevrouw **Ollongren**:

Die appwisseling is volgens mij niet met mij. Zoals ik het me herinner, hebben ik en andere collega's in die fase in januari, waarin het OMT dat opnieuw voorstelt, wel gevraagd: als wij zo'n zware maatregel overwegen, willen we wel weten dat het ook effect heeft op de verspreiding van het virus.

Mevrouw **Mutluer**:

Vond u het advies ook slapjes?

Mevrouw **Ollongren**:

Nou, nee. Ik kan me niet herinneren dat ik een advies slapjes vond, maar ik heb wel meermalen, ook eerder dan januari, gevraagd of het mogelijk is om te kijken, ook op basis van bijvoorbeeld wat er in andere landen gebeurde, of het echt helpt als we dit doen. Het is natuurlijk ook de vraag: gaan mensen zich eraan houden? Is het proportioneel? Dat is precies dat proportionaliteitsvraagstuk. Wat ik mij wel goed herinner, is dat het OMT op een gegeven moment heeft gezegd: we hebben, natuurlijk allemaal zo goed en zo kwaad als dat kon, gekeken naar het mogelijke effect, en dat gaf een best wel fors effect van 8% tot 13%.

Mevrouw **Mutluer**:

Dat snap ik. Ik probeer het te begrijpen. We hebben een minister van Justitie en Veiligheid gehad die zegt: ik had gespierde tegenzin. Er komt een spoedadviesaanvraag, waar u aan meedoet, om die vragen te formuleren richting het OMT. Die komt er uiteindelijk. In de spoedadviesaanvraag zien we ook dat u een aantal alternatieven wil laten uitwerken. Kunt u dat nader

toelichten? Welke alternatieven moesten in uw beleving nog uitgewerkt worden?

Mevrouw **Ollongren**:

Dat was natuurlijk altijd een belangrijke vraag bij de grondrechtentoets, zoals ik het maar even noem, namelijk: zijn er lichtere middelen voorhanden om hetzelfde effect te bereiken? Ik denk dat we toen hebben gevraagd: wat hebben we nog niet gedaan qua instrumenten? Ik meen dat het toen ging over het thuisbezoek. Dat was op dat moment twee personen. Dat kan naar één, en in theorie ook naar nul. Dat was allemaal overigens ook niet erg wenselijk. Ik denk dat mijn vraag is geweest: leg die avondklok naast andere instrumenten, want stel dat we zouden kiezen voor de avondklok, dan moeten we zeker weten dat er geen alternatief is. Dat is het gevoel dat ik in ieder geval heel erg heb gehad in die fase, namelijk dat we op dat moment eigenlijk een beetje met de rug tegen de muur stonden. We hadden voor onszelf een heel palet aan instrumenten, maar die waren allemaal al ingezet. Het OMT heeft ook gezegd: er is geen andere manier of geen andere maatregel denkbaar die hetzelfde effect zou kunnen hebben als de avondklok. Dat is wat uiteindelijk, inderdaad een beetje met frisse tegenzin, heeft geleid tot het besluit, waar ik dus ook mee heb ingestemd.

Mevrouw **Mutluer**:

U zegt "frisse tegenzin", maar we zien ook dat u zegt: ze creëren nu een sfeer alsof je een landverrader bent als je tegen een avondklok bent. Wie waren "ze"?

Mevrouw **Ollongren**:

Ik weet niet ... Heb ik dit ergens gezegd?

Mevrouw **Mutluer**:

Dit heeft u gezegd.

Mevrouw **Ollongren**:

O, dat weet ik echt niet. Dat weet ik niet. Ik denk dat we gewoon ... We hadden heel stevige discussies over de avondklok, trouwens ook over allerlei andere zaken. Dus dat zal een verzuchting zijn geweest, maar ik kan me dat niet meer herinneren.

Mevrouw **Mutluer**:

Wie zou dat gezegd kunnen ... Wie wilde heel graag de avondklok?

Mevrouw **Ollongren**:

Ik denk oprecht dat niemand heel graag de avondklok wilde, maar dat er wel mensen zijn geweest die gewoon vanuit de verantwoordelijkheid voor het beschermen van de kwetsbaren, het onder controle houden van de zorg en het zicht houden op de virusontwikkeling gezegd hebben: luister, we hebben nu alles geprobeerd; dit instrument heeft een effect van, laten we zeggen, - 10% op de verspreiding van het virus, dus laten we dat doen. Die mensen, die collega's, zijn er ongetwijfeld geweest, want zo is het besluit ook uiteindelijk genomen.

Mevrouw **Mutluer**:

Waarom is het zo lastig, als wij deze vragen stellen, om daar antwoord op te krijgen?

Mevrouw **Ollongren**:

Omdat de systematiek was dat we uiteindelijk spraken in het Catshuis, en daarna in de MCC, op basis van het voorstel dat werd voorgelegd door de NCTV. De input kwam van verschillende kanten. Die kwam van VWS. Die kwam natuurlijk van het OMT zelf, dus ik ... Daar spraken wij over. Daar was dan verschil van inzicht over. Ik heb, denk ik, inderdaad, samen met andere collega's, toch heel veel vragen daarover gesteld. Maar nogmaals, ik heb me ook laten overtuigen.

Mevrouw **Mutluer**:

Dat wordt ons duidelijk. Het wordt ons duidelijk dat u hier grote bezwaren tegen had. Het wordt ons duidelijk dat u alternatieven voorstelde. Maar het wordt ons niet duidelijk waarom, als blijkbaar iedereen dit niet wil, er uiteindelijk een avondklok komt.

Mevrouw **Ollongren**:

Omdat wij gezamenlijk hebben geoordeeld dat de maatregelen die wij hadden getroffen, onvoldoende effect sorteerden, dat we risico's liepen en dat we toch ook dit instrument nodig hadden om controle te houden over de ziekte.

Mevrouw **Mutluer**:

Zijn de alternatieven in uw beleving serieus overwogen, zoals een thuiswerkplicht of een volledig bezoekverbod?

Mevrouw **Ollongren**:

Ja, dat denk ik wel. Volgens mij hebben we daar ook berekeningen van gekregen. Er werden bandbreedtes of inschattingen – het is allemaal geen exacte wetenschap – gegeven van het effect dat maatregelen zouden kunnen hebben. Daarbij was duidelijk dat de impact die het invoeren van de avondklok zou kunnen hebben, groter was dan die van andere maatregelen, dus dat je niet hetzelfde effect zou kunnen bereiken met het verzwaren van de maatregelen die er al waren.

Mevrouw **Mutluer**:

Wij hebben dat advies ... Bent u nou zelf overtuigd geraakt? Eigenlijk is dat de vraag, ook naar aanleiding van het advies dat er kwam, naar aanleiding van een spoedadviesaanvraag richting het OMT. Daarbij werd gemeld dat het tot een reductie van 8% tot 13% zou kunnen leiden en dat er naar de literatuur is gekeken, en dat er niet zozeer is gemodelleerd. Dat heeft Wallinga ook aangegeven. Was u overtuigd?

Mevrouw **Ollongren**:

Ja. Het uiteindelijke doel was natuurlijk dat we het echt heel belangrijk vonden dat we de samenleving beschermden, dat we de zorg aan de gang konden houden en dat de ic's niet zouden overstromen. Dat was ook in die fase – dat was nog voor de vaccins beschikbaar waren – ongelofelijk belangrijk voor ons. Ik heb ermee ingestemd, dus ja, ik was overtuigd. Ik vond -10% fors. Mijn bezwaren die ik steeds naar voren heb gebracht, heb ik uiteindelijk gewogen tegen dat effect en het feit dat we geen alternatieven hadden. En ik heb ingestemd met het instellen van de avondklok.

Mevrouw **Mutluer**:

Vond u de onderbouwing stevig? Tijdens het verhoor met de heer Wallinga gaf hij aan dat die 8% tot 13% het resultaat was van de inventarisatie. Die was dus gebaseerd op een interpretatie van literatuur en was niet gemodelleerd. Ik citeer hem.

Mevrouw **Ollongren**:

Nee, maar dat was ook moeilijk. Dat kan ik me ook voorstellen. Ik was natuurlijk, net als veel anderen, een leek op dat punt en afhankelijk van de wetenschap. Maar ik kan me voorstellen dat het moeilijk is bij een pandemie van deze omvang, die we in de moderne geschiedenis niet hadden gehad. Maar wat natuurlijk wel kon, was kijken naar andere landen. De meeste landen om ons heen hadden al eerder een avondklok ingevoerd. Dus dat is,

in ieder geval in mijn herinnering, toen ook over tafel gegaan: de effecten die in andere landen waren geconstateerd.

Mevrouw **Mutluer**:

Dus u was overtuigd. Waarom is er uiteindelijk op 19 januari 2021, een paar dagen voor de invoering van de avondklok, nog een overleg geweest tussen u en de heer Koolmees over de avondklok?

Mevrouw **Ollongren**:

Ook dat ... Als u het zegt, is het zo. Ik had overigens veel overleggen met Koolmees en ook met Wiebes en Hoekstra. Dus ik kan me heel goed voorstellen dat we nog even de koppen bij elkaar hebben gestoken, zo van: "Kunnen we nog een alternatief bedenken? Hoe zullen we dit eens aanpakken als het toch onvermijdelijk is om dit te doen, ook om te zorgen voor draagvlak bij onze eigen politieke achterban, de fractie?" Ik kan me voorstellen dat het zo'n soort overleg is geweest.

Mevrouw **Mutluer**:

Achttte u de avondklok uiteindelijk gewoon proportioneel?

Mevrouw **Ollongren**:

Ja. Anders had ik niet op dat moment ingestemd. Dan had ik een andere conclusie moeten trekken.

Mevrouw **Mutluer**:

Was u daarmee dan ook overtuigd van de verwachte effectiviteit van de avondklok?

Mevrouw **Ollongren**:

Dat wisten we natuurlijk niet, maar ik meen mij wel te herinneren dat we gedurende de tijd dat we de avondklok hadden ... We kregen natuurlijk regelmatig updates van het OMT, zoals te doen gebruikelijk, en daarin stond ook dat het effect dat ze hadden verwacht, zich voordeed. Dat kan natuurlijk nooit helemaal een-op-een alleen aan de avondklok worden gerelateerd, want het kan ook gaan over de combinatie met andere maatregelen. Het kan ook gaan over de besmettelijkheid van het virus of de ziekmakendheid. Heel voorzichtigjes aan begonnen we toen de vaccinatie uit te rollen, maar die rapportages van het OMT hebben in ieder geval mij gerustgesteld, namelijk: we hebben 'm ingevoerd, dat was een zwaar besluit, het heeft geleid tot protesten en misschien ook wel tot, laten we zeggen, weerstand en minder

draagvlak in de samenleving, maar het effect op de virusverspreiding heeft zich wel voorgedaan.

Mevrouw **Mutluer**:

Tot slot. Mij bezigt toch de volgende vraag. U zei net: ik weet niet wanneer ik het woord "landverrader" in mijn mond heb genomen. Dat was op 12 januari 2021, na de persconferentie waarin premier Rutte aankondigt dat het kabinet een avondklok overweegt en dat een spoedadviesaanvraag richting het OMT wordt gedaan. Dan appt u collega's met: ze creëren nu een sfeer alsof je een landverrader bent als je tegen de avondklok bent. Daar kwam het vandaan.

Mevrouw **Ollongren**:

Oké. Ja.

Mevrouw **Mutluer**:

En ik was benieuwd waarom u dat zo voelde destijds.

Mevrouw **Ollongren**:

Dat is heel moeilijk precies terug te halen. Dat is natuurlijk lang geleden, maar we hadden – ik denk dat meerdere collega's, voormalige collega's dat hier hebben gezegd – hele stevige discussies. Dat hoort er bij, denk ik.

Mevrouw **Mutluer**:

"Landverrader" is best wel een zwaar woord.

Mevrouw **Ollongren**:

Het is niet een term die ik heel vaak zou gebruiken. Het verbaast me dus ook een heel klein beetje, maar als dat zo is, dan heb ik dat gedaan. In the heat of the moment, denk ik. Het gaf ook wel iets van de zwaarte aan van het besluit.

Mevrouw **Mutluer**:

Voelde u zich onder druk gezet?

Mevrouw **Ollongren**:

Nee. Ik heb – dat hebben alle collega's zo ervaren – wat we toen deden, de besluiten die we toen moesten nemen, als een hele zware verantwoordelijkheid gezien, omdat het zo'n impact had op mensen. Ik heb het niet alleen over dit besluit, maar ook over een heleboel andere besluiten.

Dus het was een zware verantwoordelijkheid, maar wel onze verantwoordelijkheid op dat moment en ook mijn verantwoordelijkheid. Dus je probeert het zo goed mogelijk te doen en dat betekent dat je ook stevige discussies met elkaar moet hebben. Daar moet je ook tegen kunnen. Dus deze verzuchting was misschien onderdeel daarvan.

Mevrouw **Mutluer**:

Vond u dat u ruimte kreeg om uw input als hoeder van de Grondwet optimaal in te brengen?

Mevrouw **Ollongren**:

Ja, dat gevoel heb ik steeds gehad. Ik ben overal, bij alle Catshuisoverleggen, steeds aanwezig geweest. Ik ben in de MCC's geweest. Ik heb met tal van collega's ook apart gesproken, al dan niet formeel. Ik heb echt het gevoel gehad dat dat ruim aan bod is gekomen. Ook ambtelijk is mij steeds gemeld dat er ontzettend goed overleg was met de andere departementen. Dus dat aspect is steeds meegewogen, ja.

Mevrouw **Mutluer**:

Dank u wel.

De **voorzitter**:

Collega Poortman, heeft u nog aanvullingen op dit onderwerp?

De heer **Poortman**:

Die heb ik niet. Dank u wel.

De **voorzitter**:

Dan kunt u door naar het volgende onderwerp.

De heer **Poortman**:

Dank. We gaan nog verder in op de avondklok, want die is ingevoerd, maar ook verlengd. Ik benadruk dat toen de avondklok werd ingevoerd, is gezegd dat die zo snel mogelijk weer zou verdwijnen. Dat is van belang, want dat stuurt namelijk de besluitvorming als het gaat over de proportionaliteit en ook subsidiariteit. Uiteindelijk is de avondklok vijf keer verlengd. Op basis van stukken krijgen wij de indruk dat u moeite heeft met die verlengingen. Kunt u dat toelichten?

Mevrouw **Ollongren**:

We zaten in een systematiek die ertoe leidde dat je heel vaak, om de twee, soms drie, weken weer opnieuw moest besluiten of een maatregel wel of niet doorging. Dus er zat een zekere frequentie in. U zegt "vijf keer", maar hij heeft volgens mij uiteindelijk drie maanden gegolden. Dat was de systematiek waarin we werkten. En inderdaad, iedere maatregel, niet alleen de avondklok maar ook andere maatregelen, moest dan iedere keer weer worden beargumenteerd en worden gewogen. Dit was een avondklok, waarvan bij de aankondiging door de minister-president is gezegd "we hopen natuurlijk dat die er snel weer af kan" of "snel weer in de prullenmand kan" of iets dergelijks. Dat hoopte ik ook, maar we moesten het wel wegen. Ik zei al dat we een andere maatregel, namelijk het sluiten van het onderwijs, ook heel zwaarwegend vonden. Dus we moesten heel goed in de gaten houden hoe het virus zich ontwikkelde en hoe de epidemiologische cijfers waren. Als er zeg maar ruimte ontstond, zoals we daar over spraken, moesten we steeds bekijken welke maatregel je dan kon afschalen. Want onderdeel van de wet en de systematiek was natuurlijk ook afschalen waar het kon.

De heer **Poortman**:

Ik wil het eigenlijk zo meteen nog met u hebben over ... Dat is meer het subsidiariteitsidee dat achter de maatregelen ligt. Maar eerst nog over die proportionaliteit. Als de wet wordt ingevoerd, is dat duidelijk een tijdelijke maatregel, waar eigenlijk ook een beetje belofte boven hangt: die wordt zo snel mogelijk weer afgeschaft. En dat draagt bij aan de proportionaliteitsafweging.

Mevrouw **Ollongren**:

Zeker. Ja.

De heer **Poortman**:

Op het moment dat die maatregel verlengd wordt, verandert dan met terugwerkende kracht ook de proportionaliteitsweging?

Mevrouw **Ollongren**:

Nee. De proportionaliteitsweging moest iedere keer opnieuw worden gedaan voor de specifieke maatregel, ook de avondklok, en voor het geheel van de maatregelen. Daarom is er ook iedere keer weer discussie over geweest.

De heer **Poortman**:

Ik heb een vraag op dat punt. U zegt: met terugwerkende kracht verandert

dat niet. Maar wordt die proportionaliteitsweging dan in de wegingen daarna niet steeds zwaarder? Want dan moet je rekening houden met het feit dat die al een tijd is ingegaan en dat die verlengd wordt. Dus wordt die proportionaliteitsweging anders op het moment dat je de afweging opnieuw moet maken?

Mevrouw **Ollongren**:

Die wordt in zoverre anders dat naarmate iets langer duurt, bij wijze van spreken de onderbouwing nog steviger moet zijn. Omgekeerd was het ook zo dat het wel nodig ... Kijk, de noodzaak werd eigenlijk bepaald door de ontwikkeling van het coronavirus. Zolang er onvoldoende grip was en vanuit het OMT geadviseerd werd "we hebben toch de zwaarte van bepaalde maatregelen nodig om grip te houden op dat virus", is het te betogen dat het dus proportioneel blijft.

De heer **Poortman**:

Maar die maatregel wordt feitelijk zwaarder?

Mevrouw **Ollongren**:

Nou, kijk. We hebben toen volgens mij het onderwijs weer opengesteld, gaandeweg. Natuurlijk heeft dat ook een samenhang met dat andere maatregelen in stand worden gehouden. Dat is dus een keuze. Als je bij wijze van spreken had gezegd "na drie weken heffen we de avondklok op", hadden we vermoedelijk niet anders kunnen doen dan dat onderwijs gesloten houden. Dat is in mijn herinnering dus de afweging geweest en ook een deel van de onderbouwing van de proportionaliteit.

De heer **Poortman**:

Ik begrijp dat het onderwijs een zware maatregel is. Dan komen we op het punt van de subsidiariteit. Een pijler onder de avondklok, de maatregel van de avondklok, is dat er geen andere opties meer zijn om een maatregel op te leggen. Op het moment dat er versoepelingen plaatsvinden op basis van andere maatregelen, verandert die subsidiariteitsweging. Hoe is dat bij de verlengingen met elkaar in verband gebracht?

Mevrouw **Ollongren**:

Dat is een beetje reconstrueren achteraf, maar inderdaad ook hierbij is het weer die weging, dus de weging van verschillende grondrechten. Daarbij hebben we dat recht op onderwijs inderdaad heel zwaar laten wegen. Denk aan wat je kinderen aandoet als ze niet naar school mogen. Dat hebben we

inderdaad zwaarder gewogen. Dat is mede de reden waarom de avondklok is verlengd.

De heer **Poortman**:

Maar het gaat niet alleen over onderwijs. Het gaat bijvoorbeeld ook over click-and-collect bij winkels. Kappers en contactberoepen starten weer. Dus ook andere maatregelen worden versoepeld. Het gaat er niet om dat dat niet belangrijke versoepelingen zijn, want dat levert voor een heel groot gedeelte van de maatschappij natuurlijk verlichting op, maar het gaat over het principe van de maatregel van de avondklok: dat de proportionaliteit verandert naarmate die langer duurt, maar ook de subsidiariteit verandert naarmate er meer mogelijk wordt. Hoe vindt dan de argumentatie rondom zo'n maatregel plaats als die toch in stand blijft?

Mevrouw **Ollongren**:

Op een gegeven moment dus ook niet meer, want op een gegeven moment is dat dus niet meer proportioneel. De andere versoepelingen die u noemt, waren natuurlijk relatief hele kleine versoepelingen, gewoon een beetje ruimte bieden aan initiatieven vanuit de samenleving, vanuit ondernemers. Die waren relatief klein. Het onderwijs vind ik een soort vergelijkbare maatregel en als je de een doet, kan je de ander niet doen. Maar inderdaad, gaandeweg werd die onderbouwing natuurlijk steeds moeilijker vol te houden en hebben we de avondklok ook gestopt.

De heer **Poortman**:

Nou ...

Mevrouw **Ollongren**:

Misschien mag ik er nog één argument bij noemen ...

De heer **Poortman**:

Ja, zeker.

Mevrouw **Ollongren**:

... dat ik ook zelf heel belangrijk vond. Een avondklok is natuurlijk zo'n zwaar middel. Stel nou dat je na drie weken, of vijf weken of zes weken, had gezegd "we stoppen ermee", maar dat je niet kon garanderen dat je 'm niet een maand verder opnieuw zou moeten invoeren. Dat vond ik een heel onwenselijke uitkomst. Dus wat mij betreft was het: we hebben de avondklok, we kunnen dat een tijdje volhouden als die effectief blijkt te zijn,

maar als die eraf gaat, gaat die eraf en komt die niet meer terug. Dus we kunnen geen jobbeleid hebben met zo'n zwaar instrument.

De heer **Poortman**:

Dat is invoelbaar, maar een deel van de argumentatie bestond uit het feit dat er geen andere opties waren dan de avondklok, dat alle opties uitgeput waren. Op het moment dat je versoepelt, zijn er weer opties die voorafgaan aan die avondklok. Dus dat argument, dat een belangrijk argument is geweest bij de invoering, houdt geen stand bij de verlengingen. Dus hoe is dat meegewogen in die verlengingen?

Mevrouw **Ollongren**:

Ik denk dat u een heel terecht punt maakt. Vanwege het feit dat we voorrang hebben gegeven aan het onderwijs hebben we daarnaast inderdaad ook wel wat kleinere versoepelingen kunnen doen. Maar in mijn beleving hebben we het OMT wel gevolgd in het feit dat die avondklok een forse extra controle gaf op de verspreiding van het virus. De rederenering was ... Zoals we toen ook gezegd hebben, ging het dus niet alleen maar over die feestjes. Het ging erom dat het een forse vermindering was van verplaatsingen van mensen en dus een vermindering van contactmomenten waarop het virus kon worden overgedragen. Dat effect leek zich ook voor te doen. Dat was de reden dat we vonden dat die verlenging, in ieder geval een aantal keer, verdedigbaar was, maar dat kon niet oneindig. In april hebben we ook gezegd: nu moeten we er echt mee stoppen.

De heer **Poortman**:

Moet ik dan concluderen dat de effectiviteit voor u in de afweging zo evident was dat de subsidiariteit en de proportionaliteit anders gewogen werden en dat het aanvankelijke argument dat het het sluitstuk van alle maatregelen was, niet meer gold? Was de effectiviteit dan zo evident dat die deze drie zaken relativeerde?

Mevrouw **Ollongren**:

Nou, dat zou ik ook weer niet willen zeggen. Het was het sluitstuk op het moment dat we eigenlijk zagen dat we geen andere maatregelen meer hadden om in te zetten. Daarom was het het sluitstuk. Het was echt het laatste dat we hadden. Dat is waarom we ervoor hebben gekozen om het in te zetten. Om de avondklok er vervolgens weer af te halen, waren een paar dingen belangrijk. Een. Hoe ontwikkelt de pandemie zich? Twee. Hebben de maatregelen effect? En als er ruimte is voor versoepelingen, welke laat je

dan voor gaan? We hadden toen voor de avondklok kunnen kiezen, maar we hebben voor het onderwijs gekozen.

De heer **Poortman**:

Voor mijn beeld: is de overweging voor het in stand houden veranderd van argumenten wat betreft subsidiariteit en proportionaliteit naar argumenten wat betreft effectiviteit? Was de gedachte dat het werkt en het moeilijk is om het opnieuw in te voeren, mocht dat aan de orde zijn, dus dat we het beter even konden vasthouden?

Mevrouw **Ollongren**:

Het was meer, zoals ik al zei, dat we met dit soort instrumenten geen jojobeleid wilden voeren. Het is er. Als het werkt, dan kunnen we besluiten tot een verlenging of een aantal verlengingen. Ik vond het in ieder geval zelf ... Ik wilde 'm natuurlijk heel graag zo snel mogelijk loslaten. Ik heb wel voor mezelf gedacht, ook vanuit het perspectief van de burgemeesters en de handhaving, dat dit geen maatregel is die je nog een keer kunt invoeren.

De heer **Poortman**:

Tegelijkertijd vraagt u zelf steeds ... Ik zeg het niet helemaal goed, want u vraagt geen aandacht. U geeft aan dat u zelf zo snel mogelijk van die avondklok af wil. Het lijkt erop dat u daarmee tegenover het ministerie van Justitie en Veiligheid staat. Ik weet niet of het ook om de minister zelf ging, maar de ministeries van BZK en JenV staan in ieder geval tegenover elkaar. JenV wil graag eerst versoepelen, waarvoor die avondklok heel goed kan dienen. U lijkt andersom te redeneren. U wilt het liefst zo snel mogelijk van die avondklok af. Ik begrijp dat u nu het kabinetsbesluit verdedigt, maar het lijkt erop dat u voorafgaand aan die verlenging eigenlijk heel veel moeite had met die verlenging en de avondklok eigenlijk het liefst af zou schaffen. Wat was uw idee daarbij?

Mevrouw **Ollongren**:

Ik wilde 'm er graag af. Ik heb wel ook zelf gezegd: eerst het onderwijs open, versoepelen. Dat vond ik zeer verdedigbaar, ook vanuit het perspectief van Binnenlandse Zaken en de grondrechten. Daarna stond voor mij de avondklok als eerste op de lijst om af te voeren. Maar ja, het moest wel verantwoord zijn om dat te doen. Dat heeft echt wel even geduurd.

De heer **Poortman**:

U kenschetst de discussie ... U zegt dat de avondklok een geloofsartikel is

geworden. Bestond dat zo in de discussie? Was er op een gegeven moment een eigen dynamiek rondom die avondklok, waardoor het een eigen leven ging leiden? Hoe moet ik dat zien? Wat bedoelde u daarmee?

Mevrouw **Ollongren**:

Ook hierbij weet ik niet precies in welke context ik dat heb gezegd. We waren van september tot januari aan het discussiëren over de vraag of we de avondklok wel of niet als instrument zouden gebruiken. We hebben hem uiteindelijk ingevoerd. Dat leidde natuurlijk tot grote maatschappelijke effecten, tot en met rellen aan toe.

De heer **Poortman**:

U zegt: het baat niet, het schaadt wel. Doelde u met "het schaadt wel" op deze ontwikkelingen?

Mevrouw **Ollongren**:

Ja, ook. Het is niet zo dat ik die rellen op deze manier had voorzien. Ik dacht ook gewoon aan alle andere effecten. Denk bijvoorbeeld aan de mensen die alleen thuiszitten en vereenzamen, die het gevoel hebben – mensen hebben dat ongetwijfeld gevoeld – dat ze opgesloten zitten en niet naar buiten mogen. Er werd ook aandacht gevraagd voor de mensen in de grote steden die heel klein wonen en weinig opties hebben. Ik dacht meer aan al die effecten bij elkaar.

De heer **Poortman**:

Dat maakt u helder. Tot slot op dit punt. Uit cijfers komt naar voren dat er, ondanks dat de maatregel ingrijpend is, wel veel draagvlak is voor de maatregel en dat de naleving van de maatregel hoog is, ondanks dat er ook veel boetes zijn uitgedeeld. Het draagvlak is groot en de naleving is hoog. Welke rol heeft het idee van het draagvlak gespeeld in het debat rondom de avondklok?

Mevrouw **Ollongren**:

Dat durf ik niet te zeggen. Politiek draagvlak was er natuurlijk ook. Er was natuurlijk ook een meerderheid in de Tweede Kamer voor de maatregel. Ik geloof dat er inderdaad ook peilingen waren die erop wezen dat de meerderheid van de bevolking voor de maatregel was. De maatregel werd natuurlijk grosso modo gewoon hartstikke goed nageleefd door verreweg de meeste mensen. Dat is heel goed, maar het is niet altijd doorslaggevend dat

er in peilingen steun voor een maatregel is. Dat ontslaat je als minister van BZK niet van de plicht om ook de grondrechtentoets te doen.

De heer **Poortman**:

Doet draagvlak iets met de proportionaliteitsweging?

Mevrouw **Ollongren**:

Ehm ... Nou, zoals ik al zei: het is relevant in de politiek-bestuurlijke afweging, maar het kan niet het enige argument zijn.

De heer **Poortman**:

Het kan geen principieel argument zijn.

Mevrouw **Ollongren**:

Nee, precies.

De heer **Poortman**:

En als het erover gaat dat de naleving hoog is: bleek de avondklok minder ingrijpend dan u vooraf had ingeschat?

Mevrouw **Ollongren**:

Nou, ik vond het wel opmerkelijk dat mensen zich er gewoon netjes aan hielden. Maar goed, degenen die wat enthousiaster waren over de maatregel, zeiden wel: het is in zoverre een goede maatregel omdat die heel makkelijk uitlegbaar is. En dat is natuurlijk ook waar, want het is volkomen duidelijk: gewoon van negen uur 's avonds tot – wat was het? – half vijf 's ochtends, tenzij je een bepaald beroep had en een ontheffing kreeg, of als je een hond had. Het was een makkelijke maatregel. Dat heeft, denk ik, ook heel erg geholpen bij de naleving van de maatregel.

De heer **Poortman**:

Helder. Dank voor uw antwoord op dit punt. Ik heb verder geen vragen.

De **voorzitter**:

Collega Mutluer, heeft u nog aanvullingen?

Mevrouw **Mutluer**:

Het is mij nog niet duidelijk hoe de discussie over de verlengingen plaatsvond binnen het kabinet. U en uw collega van Justitie en Veiligheid schreven een notitie, zoals mijn collega net aangaf, waarbij de notitie door u

werd ingezet als "de avondklok moet weg, want we kunnen versoepelen" en die door Justitie en Veiligheid juist werd gebruikt om te versoepelen. Hoe is die discussie daaromtrent uiteindelijk in het kabinet gevoerd?

Mevrouw **Ollongren**:

Die discussie hebben we gevoerd, want we hebben in ieder geval een aantal keren besloten tot verlenging. Dit was inderdaad ook de discussie die tussen de departementen werd gevoerd, ook ambtelijk, waarbij wij inderdaad steeds op het standpunt stonden: vanwege de zwaarte van de maatregel moet die als een van de eerste maatregelen weer eraf worden gehaald. Eigenlijk ... Ja, dan herhaal ik wat ik net zei. De keuze is toen in onze discussies ook geweest: voorrang geven aan het onderwijs, kijken naar de effecten, meer zekerheid willen hebben over de controle op de ontwikkeling van de pandemie. Uiteindelijk hebben we inderdaad na een aantal verlengingen gezegd: nu is die onderbouwing er niet meer; nu stoppen we ermee.

Mevrouw **Mutluer**:

Maar de versoepelingen gingen niet alleen over het openstellen van het onderwijs. Er kwam ook click-and-collect bij alle winkels. Dat werd mogelijk op 10 februari. 1 maart: middelbare scholen. 3 maart: sommige contactberoepen startten weer. 16 maart: buitensport met maximaal vier personen.

Mevrouw **Ollongren**:

Ja. Maar zoals ik al zei, was onderwijs, denk ik, evenredig qua zwaarte als instrument. De andere maatregelen waren een poging om met relatief kleine versoepelingen toch ruimte te geven aan de samenleving en aan mensen. Dat verhiel zich niet goed. Er is dus niet voor gekozen om te zeggen: we gaan de avondklok eraf doen, maar al die andere dingen kunnen we dan niet doen.

Mevrouw **Mutluer**:

"Daar is niet voor gekozen." Als je kijkt naar die notitie, werd daarmee dan de interpretatie, of de wens, de richting, van Justitie en Veiligheid gevolgd, namelijk: we kunnen versoepelen door de avondklok te houden?

Mevrouw **Ollongren**:

Nou, ik denk dat de afweging is geweest: een grote versoepeling in het onderwijs. Dat is de grootste versoepeling die we toen hebben gedaan. De andere versoepelingen zie ik toch als relatief kleine stapjes op weg naar.

Zodra we het gevoel hadden dat het kon en moest, hebben we de avondklok gestopt.

Mevrouw **Mutluer**:

Maar dat duurde best lang. Naast het feit dat u dus aangeeft dat het een geloofsartikel is geworden, zegt u in een appgroep richting uw andere collega en D66-bewindspersonen: "Hoe meer we effectiviteit aanvallen, hoe meer ze vastdraaien in hun doelredenering. Dus denk ik: vasthouden aan het politieke besluit avondklok heeft status aparte. Zo snel mogelijk er weer van af nu." Dit herhaalt u een paar weken later: "Sorry voor mijn grijsgedraaide plaat, maar we moeten echt uit de redenering 'avondklok maakt ruimte voor versoepelingen'." Proef ik hier wat frustratie?

Mevrouw **Ollongren**:

Wel als u dat zo voorleest, ja. Dit geeft ook een beetje aan dat we natuurlijk iedere keer weer die discussie hadden. Dat was ook omdat we iedere keer, iedere twee, drie weken, weer zo'n besluit moesten nemen over zo'n verlenging. Ik vond het ook mijn taak en mijn rol om deze argumenten op tafel te leggen. Ik denk dat ik dat ook heb gedaan. Uiteindelijk zullen we daar iedere keer op het scherpst van de snede over gediscussieerd hebben.

Mevrouw **Mutluer**:

Maar "ze draaien vast in hun doelredenering": wie zijn "ze" dan?

Mevrouw **Ollongren**:

Ik weet het oprecht niet. Ik weet het niet, maar ik kan mij voorstellen dat het ging over degenen die verantwoordelijk waren voor de virusbestrijding.

Mevrouw **Mutluer**:

Justitie en Veiligheid, VWS, Rutte ...

Mevrouw **Ollongren**:

Nogmaals, in ieder geval VWS. In ieder geval VWS. Justitie en Veiligheid durf ik niet te zeggen. Dit waren natuurlijk discussies die we steeds voerden met elkaar: wat kan er wel, wat kan er niet en met welke argumenten?

Mevrouw **Mutluer**:

Voelde u zich gehoord als de hoeder van de Grondwet?

Mevrouw **Ollongren**:

Zoals ik net zei: ja, want er was echt ruimte om die discussie te voeren, om die argumenten op tafel te leggen. We hebben, denk ik, nooit een besluit genomen zonder dat duidelijk was dat er ook vanuit deze kant goed naar moest worden gekeken en dat het ook moest worden beargumenteerd. Overigens geldt dat natuurlijk niet alleen binnen het kabinet, maar ook in de debatten met de Tweede Kamer.

Mevrouw **Mutluer**:

Desondanks duurde het inderdaad drie maanden voordat de avondklok uiteindelijk, zoals de heer Rutte zei, in de vuilnisbak werd gegooid, niet als eerste, maar later.

De **voorzitter**:

Mevrouw Ollongren, we zijn al een tijd onderweg in dit openbare verhoor, dus ik stel voor dat we vijftien minuten gaan pauzeren. Ik verzoek de bode om de getuige en haar bijstandsverlener naar buiten te leiden.

(Mevrouw Ollongren wordt naar buiten geleid door de bode.)

De **voorzitter**:

Ik schors de vergadering voor vijftien minuten.

De vergadering wordt van 11.20 uur tot 11.35 uur geschorst.

De **voorzitter**:

Ik heropen de vergadering. Aan de orde is een openbaar verhoor door de parlementaire enquêtecommissie Corona. Ik verzoek de griffier om de getuige en haar bijstandsverlener naar binnen te leiden.

(Mevrouw Ollongren wordt binnengeleid door de griffier.)

De **voorzitter**:

Welkom terug. We vervolgen het openbaar verhoor. Het woord is aan collega Mutluer.

Mevrouw **Mutluer**:

Welkom terug. Ik wil het bij dit onderdeel van ons verhoor met u hebben over het coronatoegangsbewijs en de 2G. We zien dat in september 2021 het coronatoegangsbewijs wordt ingevoerd in onder meer restaurants, bioscopen

en theaters. Uiteindelijk zien we ook dat het kabinet na de invoering aan plannen werkt om het coronatoegangsbewijs uit te breiden en te verzwaren. Dan komt men met een aantal wetsvoorstellen om dit mogelijk te maken. Ik wil graag eerst met u het voorstel bespreken om het coronatoegangsbewijs ook in te voeren op andere plekken dan – wat is het? – restaurants, cafés, festivals en evenementen, namelijk op de werkvloer en in het middelbaar, beroeps- en hoger onderwijs. Deze uitbreidingen maken namelijk volgens uw ambtenaren een te grote inbreuk op de grondrechten van mensen. Zij zeggen ook: wij adviseren tegen. Kunt u ons meenemen in dat advies van uw eigen ministerie en hoe dat de verzwaring dan wel uitbreiding van het coronatoegangsbewijs op andere plekken zag?

Mevrouw **Ollongren**:

Ja. Zoals ik het mij herinner, was het coronatoegangsbewijs natuurlijk een manier om de samenleving in vergaande mate weer te openen. Het coronatoegangsbewijs betekende dat mensen die gevaccineerd of genezen waren of een negatief testresultaat hadden, toegang konden krijgen tot in eerste instantie de niet-doorstroomlocaties, dus plekken waar mensen zaten. Dat was bijvoorbeeld de bioscoop of een restaurant. In tweede instantie was dat ook voor de doorstroomlocaties; u noemde, geloof ik, ook festivals. Eigenlijk was het dus een manier om beetje bij beetje toch steeds meer sectoren op een normale manier, zonder de 1,5 meter en dat soort zaken, te openen. Dat was een welkome ontwikkeling – zo werd het ook gezien door mijn departement en door mij – in die fase. We zaten toen al diep in het tweede jaar van de coronapandemie. Maar het was ook nieuw, hè. Het moest eigenlijk uitgeprobeerd worden. Daarbij heeft ook de overheid niet alle wijsheid in pacht. Dat moest in samenwerking met ondernemers, organisaties, gemeenten et cetera. Dus ja, dat was stap voor stap een manier om te heropenen. Daar hadden we, denk ik, eigenlijk allemaal wel grote verwachtingen van.

Mevrouw **Mutluer**:

Kan ik daaruit begrijpen dat u voorstander was van de uitbreiding van het coronatoegangsbewijs naar andere plekken? Het ging er ook om dat onder die wetsvoorstellen ook uw handtekening moest staan.

Mevrouw **Ollongren**:

Zeker. Dat klopt. Precies. Het was aparte wetgeving. Daarbij keken wij mee. Daar was ik bij betrokken en daar was ik ook voor verantwoordelijk. Vanuit BZK gezien was het wel belangrijk dat het in eerste instantie helemaal over

niet-essentiële sectoren ging. Er is steeds benadrukt, en dat heb ik ook gezegd, dat het niet zo kan zijn dat bijvoorbeeld toegang tot zorg afhangt van een coronatoegangsbewijs. Er zijn dus grenzen aan de mogelijkheden van de toepassing. Toch was er inderdaad gaandeweg de ontwikkeling van beperkte delen van de samenleving naar iets grotere delen van de samenleving, maar dat was allemaal nog in, zeg maar, de categorie niet-essentieel.

Als je komt op het punt van bepaalde delen van het onderwijs, dan moet je natuurlijk een veel zwaardere weging maken om te kijken of dat verdedigbaar is. Ook daar heb je weer botsende grondrechten. Het recht op onderwijs is namelijk ontzettend belangrijk. Het is belangrijk dat deze jongeren weer toe kunnen treden tot de onderwijsvorm waarvoor ze hebben gekozen. Dat is trouwens niet alleen maar om dat onderwijs te genieten, maar heeft natuurlijk ook een heel belangrijke sociale dimensie. Bepaalde soorten onderwijs kunnen heel moeilijk digitaal gegeven worden, zeker in het mbo. Bovendien komt dat helemaal niet tegemoet aan de behoefte van contact. Dat is een heel normale menselijke behoefte. Bij jongeren weegt die misschien nog wat zwaarder dan bij de rest van de samenleving. Dat heropenen is dus heel belangrijk. Het was dus de gelegenheid geven om onderwijs weer op een normale manier te geven en jongeren weer op een normale manier in een schoolsetting bij elkaar te laten komen, versus ...

Mevrouw **Mutluer**:

Dat zou het coronatoegangsbewijs mogelijk maken, begrijp ik dan.

Mevrouw **Ollongren**:

Precies. Versus: kan het vragen van een coronatoegangsbewijs een element in zich hebben waardoor mensen bijvoorbeeld het gevoel hebben "nou, dan moet ik mij wel laten vaccineren"? Zou het kunnen leiden tot een gevoel van een vaccinatiedrang? Dat was, denk ik, de kern van de adviezen die ik kreeg. Daar zijn we politiek ook altijd heel duidelijk over geweest: we gaan in Nederland niemand verplichten om zich te laten vaccineren.

Mevrouw **Mutluer**:

Uw ambtenaren zeggen wat anders. Binnenlandse Zaken adviseert tegen de uitbreiding van het coronatoegangsbewijs. Op 29 oktober 2021 zien we een nota voor het Catshuis voor u, waarin staat dat het coronatoegangsbewijs in publieke voorzieningen zeer onwenselijk is. Een afdeling heeft eerder dit jaar al een proportionaliteits- en een grondrechtencheck gedaan. Die is tot de

conclusie gekomen dat het verlangen van een coronatoegangsbewijs op publieke locaties of op private locaties met een publiek karakter, een te grote inbreuk maakt op de grondrechten van mensen, en is dus ook onder andere tegen de invoering van een coronatoegangsbewijs op de werkvloer. Hoe moet ik dat dan wegen in het licht van wat u zojuist zei, namelijk dat u daar zelf wel voorstander van was?

Mevrouw **Ollongren**:

Van beperkte uitbreiding in bepaalde sectoren waarbij je een weging kunt maken. Dus bijvoorbeeld de zorg: het was heel duidelijk voor iedereen ...

Mevrouw **Mutluer**:

Ik had het over de werkvloer in het middelbaar-, beroeps- en hoger onderwijs.

Mevrouw **Ollongren**:

Ja, maar het advies zag op publieke sectoren, dus laten we zeggen: essentiële voorzieningen voor mensen, bijvoorbeeld de zorg. Daar kon geen sprake zijn van het toepassen van het coronatoegangsbewijs.

Mevrouw **Mutluer**:

Maar ook private locaties met een publiek karakter. Kan ik daar het onderwijs niet onder scharen?

Mevrouw **Ollongren**:

Nee, dus het onderwijs ... Dan komen we dus, denk ik, een beetje in die grijze zone waar voors en tegens zijn. De voors heb ik net genoemd, omdat je daarmee voor een bepaalde groep leerlingen het weer mogelijk zou maken om, één, onderwijs te genieten en, twee, elkaar weer te ontmoeten in een normale setting. Dat is natuurlijk ook voor de sociale ontwikkeling van mensen, van jongeren, ontzettend belangrijk. Daar moet dus een weging worden gemaakt.

Mevrouw **Mutluer**:

Zegt u daarmee dat u het proportioneel vond?

Mevrouw **Ollongren**:

Ik vond het ... Voor bepaalde vormen van onderwijs kon ik mij voorstellen ... Stel dat het was "het is gesloten" – dat onderwijs is er niet of dat is op afstand – of "we kunnen toch weer in bepaalde vormen van onderwijs de

locaties openstellen met een ctb". Dan hebben we het over 3G, dus ook over de mogelijkheid van testen. Dan vond ik dat verdedigbaar. Ik meen ook dat die ruimte in de ambtelijke adviezen wel is geboden.

Mevrouw **Mutluer**:

Die zie ik niet direct. Ik zie inderdaad dat zij in de nota die voor het Catshuis wordt voorbereid, tegen adviseren. Ik begrijp dat er daarna een politieke keuze wordt gemaakt. U heeft net uitgelegd hoe u uw politieke keuze daarin heeft gemaakt.

Het kabinet wil ook dat mensen op bepaalde plekken alleen een toegangsbewijs krijgen als ze gevaccineerd of genezen zijn. Dat is dat 2G-coronatoegangsbewijs. Uw ambtenaren adviseren wederom tegen, want zij wijzen erop dat 2G inbreuk maakt op de gelijke behandeling van mensen. U bent voorstander van 2G. Waarom ging u weer tegen het advies in van uw ambtenaren?

Mevrouw **Ollongren**:

Misschien mag ik dat wel in de context plaatsen, want ik was helemaal geen voorstander van 2G, behalve in hele specifieke omstandigheden. Het ambtelijk advies zag erop dat, als je van de mogelijkheid van de drie opties, inclusief testen, gaat naar twee opties ... 2G betekent dat alleen mensen die of gevaccineerd zijn of hersteld zijn van COVID-19, toegang zouden hebben. Dat is inderdaad een forse beperking en inbreuk voor bijvoorbeeld mensen die om godsdienstige redenen niet kiezen voor vaccinatie. Je sluit daarmee dus een bepaalde groep uit. Het ambtelijk advies luidde "gelijke behandeling". Daar ben ik het ook volledig mee eens. Zo heb ik dat ook altijd verdedigd. In algemene zin 2G doorvoeren op dezelfde wijze waarop we dat hadden gedaan met het coronatoegangsbewijs met de derde optie erbij, daar kon geen sprake van zijn. Waar de discussie toen over ging ...

Mevrouw **Mutluer**:

De derde optie?

Mevrouw **Ollongren**:

Testen. De discussie ging erover of je in bepaalde omstandigheden, bijvoorbeeld in hoogrisicosettings waarin veel mensen bij elkaar komen en waarbij je eigenlijk de optie hebt om het of helemaal niet te doen, of het toe te laten, maar dan wel onder de voorwaarde "gevaccineerd of genezen" ... In

die omstandigheden kon ik me voorstellen dat je wel zo'n 2G-coronatoegangsbewijs zou hanteren.

Mevrouw **Mutluer**:

Uw ambtenaren zeggen: "De invoering van 2G reikt aan de gelijke behandeling. Gevaccineerden en ongevaccineerden worden ongelijk behandeld. Daarnaast wordt er inbreuk gemaakt op de vrijheid van godsdienst." U bent de hoeder van de Grondwet.

Mevrouw **Ollongren**:

Precies. Daarom heb ik precies dat net ook betoogd. Maar waar het hier om ging, was een hele beperkte toepassing van 2G. Dat was eigenlijk ook geïnspireerd door wat we elders hadden gezien. Ik meen dat het in Berlijn was. Daar hadden ze in het uitgaansleven met 2G gewerkt.

Mevrouw **Mutluer**:

Hoezo is het een beperkte toepassing? Het zou toch voor heel Nederland gelden op dat moment?

Mevrouw **Ollongren**:

Ja, maar alleen voor uitgaansgelegenheden, dus op plekken waar veel mensen bij elkaar komen, zoals bij concerten, dansen, uitgaan. Het ging dus om plekken met veel mensen en een hoog risico op besmetting. Er is nooit sprake van geweest dat we 2G breed zouden uitrollen, zoals we met de andere optie, waarbij testen ook een alternatief was, wel konden doen.

Mevrouw **Mutluer**:

Waarom vond u deze maatregel geschikt?

Mevrouw **Ollongren**:

Ik vond 'm geschikt in die hele specifieke omstandigheden, omdat ik dacht ... We waren toen al ver in het tweede jaar van de crisis, van de pandemie. Mensen hadden er natuurlijk helemaal genoeg van. Met name jonge mensen werden natuurlijk enorm beperkt in wat ze nog konden doen en waar ze elkaar konden zien, dus ik vond het verdedigbaar dat je voor die groep in die omstandigheden zou zeggen: "Weet je wat, we hebben de keuze: we doen helemaal niks en jullie blijven thuis, of we gaan in bepaalde uitgaansgelegenheden wel de mogelijkheid geven om elkaar weer te ontmoeten." Dat is overigens natuurlijk ook voor diezelfde ondernemers

belangrijk, maar het ging mij vooral om die jonge mensen. "We creëren een setting die voor een beperkt deel van de mensen weer wat ruimte biedt."

Mevrouw **Mutluer**:

Zijn er alternatieven voor 2G overwogen?

Mevrouw **Ollongren**:

Ja, 3G. Maar er werd gezegd dat dat in bepaalde hoogrisicosettings toch onvoldoende zekerheid zou bieden.

Mevrouw **Mutluer**:

Wie zei dat?

Mevrouw **Ollongren**:

Zoals ik het mij herinner, is dat iets wat uit het OMT kwam. Ik heb daar zelf geen stukken meer van, maar dat lijkt me logisch.

Mevrouw **Mutluer**:

Wat is in uw beleving hoogrisico?

Mevrouw **Ollongren**:

Veel mensen op elkaar in een ruimte. Ik denk aan uitgaansgelegenheden.

Mevrouw **Mutluer**:

Je had er ook voor kunnen kiezen om ook testen toe te staan, waardoor je geen onderscheid maakt tussen gevaccineerd en niet gevaccineerd.

Mevrouw **Ollongren**:

Ja, maar dat gebeurde dus ook. Zoals ik al zei, gebeurde dat in eerste instantie bij de restaurants, in tweede instantie bij de musea en bepaalde evenementen ...

Mevrouw **Mutluer**:

Maar de 2G?

Mevrouw **Ollongren**:

Maar er werd gezegd – ik vind dat ook wel enigszins begrijpelijk – dat je toch een risico hebt op het moment dat je ook mensen met negatieve testen toelaat. Er waren namelijk twee soorten testen. Bij een van die soorten testen zat er eigenlijk te veel tijd tussen het moment van de besmetting en

het moment dat het zichtbaar werd in het testresultaat. Dat was, als je dan veel mensen in een ruimte op elkaar zou hebben, een te groot risico. Daar had het voor mij heel erg veel mee te maken. Dus het moest aantoonbaar zo zijn dat 3G geen alternatief was.

Mevrouw **Mutluer**:

En dat was voor u aantoonbaar?

Mevrouw **Ollongren**:

Dat is de discussie die we hadden. Op basis van die redenering is dat wetsvoorstel gemaakt en ingediend. Uiteindelijk is het, zoals u weet, nooit tot een behandeling gekomen.

Mevrouw **Mutluer**:

Wij hebben het wetsvoorstel natuurlijk ook mogen bekijken. Daar staat in: cultuursector, horeca, evenementen, niet-essentiële dienstverlening, pretparken en dierentuinen. Dat is breder dan alleen het uitgaansleven.

Mevrouw **Ollongren**:

Ja. Ik geef het als voorbeeld. Dat is wat ik heel erg in mijn hoofd had zitten. Het kan inderdaad heel goed zijn dat daar ook andere mogelijkheden of opties aan zijn toegevoegd, maar het ging mij dus vooral om die groep Nederlanders, de jongeren, die eigenlijk heel weinig opties hadden gehad om elkaar te ontmoeten. Voor hen zouden we door 2G in te zetten veel meer ruimte kunnen creëren.

Mevrouw **Mutluer**:

Je had ook kunnen zeggen: testen doen we erbij en we gaan kijken hoe we dat beter kunnen laten naleven.

Mevrouw **Ollongren**:

Ja, maar het was geen nalevingsvraagstuk; het was meer een betrouwbaarheidsvraagstuk. Is het testresultaat betrouwbaar genoeg? Er werd gezegd: van een bepaalde test is dat het eigenlijk niet. De besmetting kon zich namelijk al voordoen en dan kon er toch een negatief testresultaat zijn. Dat noemen we "het hoogrisicosegment". Dat kon zich bij deze gelegenheden voordoen. Ik heb het "uitgaan" genoemd, maar het is natuurlijk breder dan dat. Andere evenementen kunnen daar ook onder vallen.

Mevrouw **Mutluer**:

Zag u het ook als een manier om de vaccinatiegraad te verhogen?

Mevrouw **Ollongren**:

Nee.

Mevrouw **Mutluer**:

Wat dat een nevensdoel?

Mevrouw **Ollongren**:

Nee. Voor mij niet, nee. De vaccinatiegraad was natuurlijk belangrijk, maar in die fase was die eigenlijk best hoog en was het voor mij in ieder geval geen argument om hierover ...

Mevrouw **Mutluer**:

En voor uw collega Hugo de Jonge van VWS?

Mevrouw **Ollongren**:

Niet dat ik mij herinner. Ik heb het destijds niet als argument geregistreerd van zijn kant, nee.

Mevrouw **Mutluer**:

We zien ook dat uw ambtenaren twifelen aan de effectiviteit van 2G, dus dat je alleen een toegangsbewijs krijgt als je gevaccineerd of genezen bent. Uit de cijfers blijkt namelijk dat ook gevaccineerden steeds vaker besmet raken, niet alleen ongevaccineerden. In een nota van 8 november 2021 ter voorbereiding op het Torentjesoverleg met minister Grapperhaus zeggen ze: "Wij ontraden de brede inzet van 2G. Het blijkt namelijk dat gevaccineerden meer en meer besmet raken. Beargumenteerde kan worden dat juist geteste personen over het beste bewijs beschikken dat zij niet besmet zijn. Ook de plannen om het coronatoegangsbewijs uit te breiden maken de overgang naar 2G steeds minder proportioneel. Een gemengd stelsel, dus ook met testen op de meeste plekken of 2G op sommige locaties, is technisch niet mogelijk."

Mevrouw **Ollongren**:

Ja, nee, maar ik denk ...

Mevrouw **Mutluer**:

Hoe zijn die twijfels over de effectiviteit die vanuit uw ambtelijke organisatie kwamen, meegewogen?

Mevrouw **Ollongren**:

Nou, die zijn heel nadrukkelijk meegewogen, ook omdat de ambtenaren van BZK aan tafel zaten met de collega's van VWS en JenV, ook bij de totstandkoming van de voorstellen en de wetten. Dat heeft dus steeds op tafel gelegen. De specifieke nota herinner ik me niet, maar dit laat ook wel zien dat je steeds weer nieuwe overwegingen moest meewegen. Het feit dat gevaccineerde mensen toch besmet raakten, was op dat moment eigenlijk een nieuwe ontwikkeling. Die wil je dan natuurlijk graag meewegen. Wat betekent dat eigenlijk: je bent gevaccineerd, je kunt toch besmet raken, je wordt misschien niet ziek, maar in hoeverre draag je het dan over? We wisten natuurlijk ook veel niet. De ambtenaren die mij adviseerden, waren op dat gebied niet deskundig, maar vonden het natuurlijk wel belangrijk om dit soort overwegingen ook mee te geven. Ik denk dat dat heel goed is. Dat geeft ook een beetje het varen in de mist aan, waar we het vaker over hadden. We wisten het namelijk niet.

Mevrouw **Mutluer**:

"Niet deskundig"?

Mevrouw **Ollongren**:

Niet epidemiologisch deskundig. Toch moeten ook die juristen kunnen varen op het epidemiologische beeld. Als dit fenomeen zich inderdaad lijkt voor te doen, is het dus heel relevant dat ze dat opnemen.

Mevrouw **Mutluer**:

Maar uw taak was om de grondrechtentoets zo optimaal mogelijk te doen, om dat vanuit uw rol als minister van BZK, als vicepremier, als hoeder van de Grondwet, zo goed mogelijk aan uw collega's over te brengen.

Mevrouw **Ollongren**:

Ja, en daarbij was de effectiviteit van maatregelen een hele belangrijke afweging.

Mevrouw **Mutluer**:

Daarom is mijn vraag: als uw ambtenaren, die dus wel gespecialiseerd zijn in die grondrechtenafweging ...

Mevrouw **Ollongren**:
Zeker.

Mevrouw **Mutluer**:
... het u ontraden omdat de effectiviteit niet duidelijk is ... Sterker nog, als zij aangeven dat gevaccineerden op dit moment steeds meer besmet raken, dus niet alleen ongevaccineerden, hoe worden die twijfels dan expliciet meegewogen in het kabinet?

Mevrouw **Ollongren**:
Hetzelfde als bij andere onderwerpen gebeurde ...

De **voorzitter**:
Ook door u?

Mevrouw **Ollongren**:
... namelijk door deze overwegingen in de voorbereiding door de ambtenaren, in de Catshuisoverleggen en in de MCC naar voren te brengen en mee te wegen, maar uiteindelijk toch een weging te maken. In diezelfde adviezen, herinner ik mij goed, heeft ook gestaan: als je dan toch voor bepaalde sectoren een openstelling wil en er inderdaad een hoog besmettingsrisico is, dan is het te verdedigen om wel te kiezen voor 2G. Het is dus geen exacte wetenschap. We wisten het niet precies. Toen we uiteindelijk doorgingen met dat wetsvoorstel, heb ik in ieder geval voor mezelf gezegd dat ik het voor mensen, voor menselijk contact, belangrijk vond om in een beperkt deel van de samenleving, maar wel voor een hele relevante groep, namelijk toch veel jonge mensen, dan maar 2G te gebruiken.

Mevrouw **Mutluer**:
Ondanks het feit dat andere mensen zich daarmee ongelijk behandeld zouden voelen?

Mevrouw **Ollongren**:
Ja. Maar nogmaals, omdat het zich beperkte tot een deel van wat je kunt doen in de samenleving, niet-essentiële sectoren – ik denk toch heel erg aan de uitgaanswereld – vond ik dat verdedigbaar.

Mevrouw **Mutluer**:
Toen we het net over de avondklok hadden, gaf u aan: ik heb me verzet tegen de invoering van de avondklok. Dat was vanwege de grondrechten die

ingrijpend werden ingeperkt en de adviezen van uw ambtenaren. Ik probeer te snappen waarom u toen wel tegen de avondklok was of zich daartegen heeft verzet, zeg ik even in uw bewoordingen als ik u mag parafraseren, maar wel voor de plannen rond het coronatoegangsbewijs was, wat ook een hele ingrijpende inperking van de grondrechten was.

Mevrouw **Ollongren**:

In mijn beleving is het toch een andere ... Het is misschien ingrijpend, maar wel voor een heel beperkt deel van wat er speelt in een samenleving. De avondklok was ingrijpend omdat het iedereen trof. Het trof iedere Nederlander, waar je ook woonde en wie je ook was, met die paar uitzonderingen daargelaten. We hebben ook uitvoerig gediscussieerd over 2G. Daar was ik ook zeker geen voorstander van over de hele linie, maar uiteindelijk maak je de afweging of je toch voor een groep Nederlanders, namelijk jonge mensen in Nederland, wat meer ruimte kunt creëren. Het alternatief is dat die ruimte er gewoon niet is. Dan is de boel gewoon dicht en op slot. In die afweging heb ik gezegd dat je voor een heel relevant deel van die doelgroep wat meer ruimte creëert, ook al sluit je daarmee sommige mensen uit. Nogmaals, dat kon alleen in niet-essentiële sectoren. Het mag nooit ten koste gaan van toegang tot essentiële voorzieningen, zoals de zorg.

Mevrouw **Mutluer**:

Zegt u daarmee ook dat je wel een grondrechtenafweging kan maken, een grondrechtentoets kan doen – dat was de verantwoordelijkheid van uw ministerie – maar dat de uitkomst uiteindelijk wordt bepaald door de politiek? Het kan dus een politieke keuze zijn. De ene keer valt het de ene kant op en de andere keer valt het de andere kant op. Hoe moet ik dan naar die grondrechtentoets kijken?

Mevrouw **Ollongren**:

Zoals ik al zei, is het een weging. Je kan helaas geen model creëren waarmee je een uitkomst krijgt die losstaat van de bestuurlijke besluiten. Het is de verantwoordelijkheid van de betrokken bestuurders om die weging te maken. Als minister van BZK was het mijn taak om ervoor te zorgen dat die afweging ook nadrukkelijk voorlag. Dat is wat ik heb geprobeerd te doen. Maar het is niet makkelijk, juist omdat het geen wiskunde is.

Mevrouw **Mutluer**:

Dus het coronatoegangsbewijs was uiteindelijk een politieke keuze?

Mevrouw **Ollongren**:

Het coronatoegangsbewijs als geheel was gewoon een poging van ons om beetje bij beetje de samenleving te openen. Het voorstel om dat voor een beperkte groep, een beperkt deel van de samenleving, via de route van 2G te doen, is inderdaad een politiek-bestuurlijke keuze. Daarvoor vond wel een weging plaats of ik vond dat het vanuit het grondrechtsperspectief verdedigbaar was.

Mevrouw **Mutluer**:

Daar laat ik het bij.

De **voorzitter**:

Collega Poortman, heeft u aanvullingen op dit onderwerp?

De heer **Poortman**:

Op dit onderwerp niet, voorzitter.

De **voorzitter**:

Dan kunt u door naar het volgende onderwerp.

De heer **Poortman**:

Dank u wel. Dit onderwerp gaat wederom over de weging van maatregelen. Het gaat nu niet zozeer om de weging in relatie tot de grondrechtenafweging – daar hebben we het in het begin vooral over gehad – maar in relatie tot de adviezen van het OMT. Uit onze stukken blijkt dat in de besluitvorming zelf het OMT-advies vaak het uitgangspunt vormt voor de te nemen maatregelen. Herkent u dat?

Mevrouw **Ollongren**:

Zeker. De beste informatie die wij hadden, kwam van het OMT. Althans, de informatie over de epidemiologische situatie kwam van het OMT. Dat advies was dus belangrijk, omdat alle maatregelen die we namen, afhingen van de ontwikkelingen.

De heer **Poortman**:

Hoe werd het OMT-advies gewogen binnen het kabinet, zodra dat binnenkwam? Wat waren de verschillende posities rondom zo'n OMT-advies?

Mevrouw **Ollongren**:

Als ik het mij goed herinner, kregen we het OMT-advies in het Catshuis,

samen met een toelichting op het advies. Daarna spraken wij over voorstellen voor maatregelen, opschaling of afschaling van maatregelen. Dat was de volgorde der dingen. Besluiten werden natuurlijk niet in het Catshuis genomen, maar pas op dinsdag in de ministeriële commissie die we voor covid hadden. Volgens mij had iedereen die daar zat ook gewoon beschikking over het OMT-advies.

De heer **Poortman**:

Op de plekken die u net schetste, was niet het voltallige kabinet aanwezig. Werd het OMT-advies dan wel breed gewogen binnen het kabinet? Hadden alle ministers inspraak op de impact die OMT-adviezen hadden?

Mevrouw **Ollongren**:

Nou ja, het OMT-advies is eigenlijk gewoon input voor de besluitvorming. Het is dus eigenlijk het beste dat we hadden aan informatie. Soms stelden we als kabinet specifieke vragen aan het OMT, maar het OMT rapporteerde ook gewoon iedere week. De opbouw van het OMT-advies was ook altijd dezelfde. Dat gaf ons dus zicht op de epidemiologische ontwikkelingen. Niet iedereen was aanwezig in het Catshuis, maar wel de vaste kern – laten we het zo zeggen – plus de bewindslieden wier portefeuille eventueel betrokken waren bij de besluitvorming. Ik weet niet beter dan dat iedereen kon aanschuiven bij de ministeriële commissie. Het was geen kabinetsvergadering, dus het was niet voor iedereen verplicht om daar te zijn. Een groot deel van het kabinet was daar wel altijd aanwezig. Dat deel van het kabinet, en eigenlijk iedereen, kon dus ook gewoon beschikken over de stukken die daarvoor waren voorbereid.

De heer **Poortman**:

U kenschetst het OMT-advies als "input voor de besluitvorming". Hoe vond vervolgens de politieke weging plaats op basis van die input?

Mevrouw **Ollongren**:

Dat was heel verschillend. We hebben net uitvoerig gesproken over de avondklok. Dat was natuurlijk een onderwerp dat vaak terugkwam en van veel verschillende kanten werd bekeken en gewogen. De NTCV coördineerde dat. Die kwam eigenlijk ook gewoon vaak met een lijst aan opties van maatregelen. Naarmate het allemaal langer duurde werden die ook steeds fijnmaziger. Dat was vaak op verzoek. Als je een bepaalde maatregel invoerde, bleek die weer allerlei effecten te hebben die in eerste instantie

niet helemaal waren voorzien. Die waren dus vrij specifiek. Die lagen voor, die liepen we na en daar werd een besluit over genomen.

De heer **Poortman**:

Vond u dat er genoeg ruimte was voor politieke weging, nadat zo'n OMT-advies was uitgebracht?

Mevrouw **Ollongren**:

Ja, ik denk ...

De heer **Poortman**:

Ik bedoel niet qua tijd, maar meer qua mentaliteit.

Mevrouw **Ollongren**:

Ik vond de Catshuisoverleggen daarvoor heel nuttig en goed. Daar was eigenlijk alle ruimte om alles te bespreken en vragen te stellen om het beter te begrijpen, wat natuurlijk belangrijk is als je dit soort besluiten moet nemen. In die twee jaar heb je wel gezien dat het soms allemaal hard opliep. Dan kwam er weer veel druk te staan op besluitvorming en dan was er ook weinig tijd voor besluitvorming. Dan heb je per definitie ook wat minder ruimte om allerlei reflecties te doen. Ik heb ook wel gedacht ... Misschien is dat voor een ander moment in dit verhoor. We hadden een structuur zowel ten aanzien van de Tijdelijke wet maatregelen als de maatregelen zelf die ons noopte om heel vaak overleg te voeren, besluiten te nemen en met de Kamer te debatteren. Er zat dus ook wel veel druk in het proces.

De heer **Poortman**:

Dat begrijp ik. Dat maakt u ook helder. Ik zoek naar het volgende. U geeft ons inzicht in de afwegingen en de politieke weging die gemaakt werd. Tenminste, daar zijn we naar op zoek. Als je er zonder die kennis naar kijkt, lijkt het toch alsof het politieke besluit heel erg in lijn ligt met het OMT-advies. Dat roept de vraag op: was het OMT-advies niet heel sturend? Dat is nog neutraal gezegd. Was het misschien te sturend in de politieke weging?

Mevrouw **Ollongren**:

Dat OMT-advies was zonder meer belangrijk, omdat we, denk ik, vanaf het begin gedacht hadden: het OMT geeft ons het beste en wetenschappelijk verantwoorde inzicht in wat er aan de hand is. Of er ook ruimte was ... We hebben ook weleens afgeweken van het OMT. Ik kan me nog herinneren dat het dragen van mondkapjes bijvoorbeeld zo'n discussiepunt was, waarover

het OMT eigenlijk niet zo enthousiast was. Sterker nog, het zei eigenlijk: doe het niet. Ik heb dat zelf als voorzitter van de ministerraad in een persconferentie een keer moeten verdedigen, terwijl er natuurlijk maatschappelijke en politieke druk was om met mondkapjes te werken. De landen om ons heen gingen dat ook steeds meer doen. Uiteindelijk hebben we dat natuurlijk, net zoals iedereen overal ter wereld, wel gedaan. Het was niet zo dat we alles wat het OMT zei, klakkeloos opvolgden. Het werd echt wel bediscussieerd en gewogen, maar het was wel belangrijk.

De heer **Poortman**:

Wij herkennen de punten die u aandraagt, bijvoorbeeld het punt dat er ook werd afgeweken van het OMT-advies. Het gaat er ook niet letterlijk om of het OMT-advies een-op-een overeenkwam met het politieke besluit; het gaat ook om hoe het OMT-advies gebruikt werd. Ik noemde net het woord "mentaliteit". Er zal vaker verwezen zijn naar het antwoord van premier Rutte op de vraag van journalisten of zo'n OMT-advies heilig is. Toen zei Rutte: ja, in principe volgen we alles wat daaruit komt. Dat bedoel ik met die mentaliteitskwestie. Is zo'n OMT-advies niet te dominant als vertrekpunt van redenering?

Mevrouw **Ollongren**:

Gaandeweg de crisis hebben we het verbreed. Uit verschillende kanten ... De Kamer heeft erop aangedrongen, maar we hebben er, denk ik, zelf ook aan tafel op aangedrongen om de discussie te verbreden van enkel en alleen virusbestrijding naar de maatschappelijke gevolgen en de economische gevolgen. Dat was overigens de reden dat de collega's Koolmees, Wiebes en Hoekstra ook vaak aan tafel zaten. In die zin maakten we een bredere afweging. Het was ook niet zo dat alleen het OMT-advies voorlag. Het OMT-advies werd ook door de NCTV vertaald naar een maatregelenpakket. In dat pakket zat ook input van andere departementen. We luisterden goed naar bijvoorbeeld burgemeesters. Ik kan me een Catshuissessie herinneren, helemaal in het begin, waarbij de burgemeesters van de grote steden aansloten. Ik denk dat we het zeker steeds hebben geprobeerd te verbreden en dat we het ook betrokken hebben bij onze besluitvorming. Dat neemt niet weg dat het OMT-advies wel een vrij stevige basis gaf voor datgene wat voor ons heel relevant was, namelijk of het een beetje lukt om het coronavirus onder controle te houden en om onze doelen te halen. Die doelen waren natuurlijk kwetsbaren beschermen, de gezondheidszorg openhouden en de ic niet over laten lopen. Kan dat? Hebben we dat nog onder controle?

De heer **Poortman**:

In het verhoor met mevrouw Westerveld heeft zij juist een paar keer benadrukt dat het erop lijkt dat het kabinet zich – ik parafraseer – verschoolt achter het OMT-advies en dat daarmee uit beeld verdwijnt dat het om politieke keuzes gaat. Als toeschouwer kijkend naar de persconferenties, bijvoorbeeld naar die uitspraak van de heer Rutte, maar ook naar de manier waarop politieke keuzes worden gepresenteerd als logisch volgend uit het OMT-advies, vindt u dan dat de besluiten genoeg politiek gemaakt zijn?

Mevrouw **Ollongren**:

Tot op zekere hoogte. Ik heb mij in die tijd heel verantwoordelijk gevoeld als minister van BZK – dat geldt ook voor de collega's – maar ik heb het niet gezien als een heel politieke fase, omdat de verantwoordelijkheid niet zozeer als iets politieks gold, maar vooral als iets bestuurlijks. Wij waren bestuurlijk verantwoordelijk voor het leiden van het omgaan met deze crisis van ongekende omvang. Dat was voor mij niet zo politiek, maar natuurlijk waren de besluiten wel politiek, want daar ben je ook voor aangesteld. Maar dat was niet partijpolitiek. Het is politiek in die zin dat je verantwoording aflegt aan de Tweede Kamer, maar ik heb er eigenlijk geen partijpolitieke afwegingen in gezien zoals we die natuurlijk bij heel veel andere onderwerpen wel hebben.

De heer **Poortman**:

Ik wil eigenlijk ook niet het idee van politiek versmallen tot partijpolitiek, maar ik bedoel meer dat het misschien juist inherent politiek is, omdat het gaat over een mensbeeld, een wereldbeeld, een visie op de samenleving en een visie op het individu versus de gemeenschap. Er lagen dus eigenlijk allemaal politieke vooronderstellingen aan zo'n besluit ten grondslag die meespeelden zonder dat het heel expliciet werd gemaakt. Dat werd een beetje versmald tot het OMT-advies zonder dat er inzicht werd gegeven in hoe politiek-bestuurlijke keuzes tot stand zijn gekomen. Deelt u die analyse?

Mevrouw **Ollongren**:

Ik heb net, voor de pauze, ook gezegd dat bijvoorbeeld het wegen van de grondrechten natuurlijk een heel lastige weging was, waar ook opvattingen achter kunnen schuilgaan. Ik kan me bijvoorbeeld voorstellen dat de vrijheid van godsdienst voor bepaalde collega's in het kabinet heel zwaar woog vanuit hun eigen overtuiging. Maar die woog voor mij ook heel zwaar, want dat was een grondrecht. Bij onderwijs zijn er bijvoorbeeld mensen die dat vanuit politieke overwegingen heel erg belangrijk vinden. Dat kunnen

D66'ers zijn, maar mijn collega Slob heeft als een leeuw voor het onderwijs gevochten. Dat liep dus echt helemaal door elkaar heen. Ik vond echt dat we in ieder geval hebben geprobeerd – je moet ervan leren, dus achteraf kan het altijd beter – echt brede afwegingen te maken, zeker in het begin. Ik vond de beeldspraak van de minister-president destijds mooi. Hij zei: het is toch een beetje varen in de mist. Als je vaart in de mist, moet je proberen ankers of boeien te vinden. Natuurlijk was het OMT-advies daar heel erg relevant voor, maar in de loop der tijd is het wel steeds verder verbreed. Ik geloof dat we niet hebben getekend bij het kruisje van het OMT. Het OMT heeft ons ook helemaal niet gevraagd om te tekenen bij het kruisje, maar heeft een belangrijke rol gehad in het sturen van alle besluiten die moesten worden genomen, maar die inderdaad politiek van aard waren, aangezien het kabinet die nam.

De heer **Poortman**:

Ik zou zo meteen nog met u willen inzoomen op die bredere afweging en het betrekken van andere adviseurs, ook door de NCTV. Een soort tussenstap die ik wil maken, komt uit het verhoor met mevrouw Schipper-Spanninga. Zij was directeur Constitutionele Zaken in uw periode. Zij had het over het idee van de gezondheidscrisis. Zij zegt: "De grondrechten mogen alleen maar beperkt worden als die noodzaak er is vanuit volksgezondheidsoogpunt." Dan gaat het toch weer even over die grondrechten. Zij zegt: "Dat is ook de reden dat die OMT-adviezen zo'n belangrijke rol hebben gespeeld, omdat het uiteindelijk het vertrekpunt van redeneren was." Speelde mee dat het OMT-advies nodig was om grondrechten in te perken?

Mevrouw **Ollongren**:

Nee. Ik denk dat mevrouw Schipper bedoelt, maar ik interpreteer, dat de OMT-adviezen inzicht gaven in de epidemiologische situatie. Dat onderbouwde de voorstellen voor de maatregelen. De grondrechten zagen natuurlijk op wat voor impact de maatregelen hadden op de grondrechten. Maar als het slecht gesteld was met de verspreiding van het virus, als dat reproductiegetal boven de 1 was en we dus risico's liepen voor de volksgezondheid in het algemeen en de zorg heel specifiek, dan was dat reden voor het nemen van maatregelen. Daar begon het dus al mee. Dan was de noodzaak al aangetoond. Dat is heel belangrijk als je die grondrechtenweging maakt. Als die noodzaak er niet is, kom je eigenlijk niet eens toe aan de andere afwegingen. Ik ga er dus van uit dat zij dat heeft bedoeld.

De heer **Poortman**:

Als ik het dan ... Dat is misschien wat hardop denken, maar ik kan het nu aan u vragen; u zit hier nu. Stel, je zou een breder palet aan adviezen heel serieus betrekken – ik wil zo meteen nog even inzoomen op wat er dan precies op tafel lag – en je kijkt naar de impact van maatregelen en het hele effect van de pandemie. Je kunt dat framen als een gezondheidscrisis. Dat geeft aanleiding tot het inperken van grondrechten. Stel, je zou tot de conclusie komen: het is eigenlijk niet meer een gezondheidscrisis alleen; we moeten het zien als wat de heer Baidjoe een "systeemcrisis" noemde en wat anderen een "maatschappelijke crisis" noemden. Stel, het uitgangspunt zou worden dat we het nu hebben over een maatschappelijke crisis, omdat de crisis verder gaat dan alleen gezondheid. Die heeft ook economische, maatschappelijke, psychosociale en sociaal-economische gevolgen. Er is eigenlijk best wel wat op te noemen, merk ik zo. Zou dat het fundament onder het nemen van maatregelen dan ook ondermijnen?

Mevrouw **Ollongren**:

Ik denk dat de maatregelen wel steeds te relateren waren aan het gezondheidsvraagstuk, namelijk een virus dat we niet onder controle hadden en dat grote risico's met zich meebracht voor de Nederlandse samenleving. Dat was dus wel het uitgangspunt. Gaandeweg de twee jaar is inderdaad steeds duidelijker geworden dat het natuurlijk ook andere gevolgen had, zoals maatschappelijke en economische gevolgen. Een van de redeneringen, ook vanuit de grondrechten bezien, is dat als je dan zo'n maatregel moet treffen, je ook moet kijken of je het effect ervan kunt mitigeren, bijvoorbeeld met alle compensatiepakketten die gemaakt zijn in de sociaal-economische driehoek. Die waren heel belangrijk, ook vanuit de grondrechten bezien. Als jij winkeliers dwingt om hun winkels te sluiten, dan hebben ze wel recht op compensatie. In die zin hing alles dus met alles samen. Ik denk dat u er gelijk in heeft dat gaandeweg ... Ook al werd de crisis veroorzaakt door een virus, het duurde wel erg lang. De effecten gingen veel verder dan alleen voor die mensen die kwetsbaar waren of die de gevolgen ondervonden van een besmetting.

De heer **Poortman**:

Ik begrijp inderdaad dat alles met elkaar samenhangt en dat een gezondheidscrisis een rimpeling is in een vijver met heel veel rimpels die effect hebben, maar het gaat eigenlijk over de vraag wat de steen is die die rimpeling veroorzaakt. Het begint met een gezondheidscrisis. Was er een belang om het frame van de gezondheidscrisis overeind te houden om

maatregelen te kunnen blijven nemen? Wat betreft de grondrechtenafweging kan ik me voorstellen dat op het moment dat de conclusie valt dat het nu een maatschappelijke crisis is, daarmee ook het fundament voor het nemen van maatregelen niet meer evident is, omdat je dan ook moet kijken naar de maatschappelijke impact van die maatregelen. Die krijgen dan een effect in de afweging van grondrechteninperkingen.

Mevrouw **Ollongren**:

Ik probeer uw redenering te volgen, maar ik blijf er toch bij dat het wel begint met de taak die de overheid heeft in het belang van de volksgezondheid, het recht op leven et cetera. Als die vervalt ... Daarom moest je ook versoepelen. Op het moment dat de druk van het virus afnam, waren we verplicht om te versoepelen. Dat is ook steeds gebeurd. Die weging is ook steeds gemaakt. Er was dus een een-op-eenrelatie. Pas toen het virus echt niet meer een bedreiging vormde voor de volksgezondheid in het algemeen en voor ziekenhuizen in het bijzonder zijn natuurlijk alle maatregelen verdwenen. Die een-op-eenkoppeling is er dus altijd geweest.

De heer **Poortman**:

Dat begrijp ik. Dat is dan hypothetisch. Stel dat het frame zou zijn dat we een maatschappelijke crisis hebben. Zou dat dan een andere redering tot gevolg hebben wat betreft het inperken van grondrechten?

Mevrouw **Ollongren**:

Het was wel zo dat naarmate het langer duurde je inderdaad wel steeds iedere keer opnieuw heel goed moest wegen of de maatregelen een te zware impact hadden op grondrechten. Ik denk ook dat zolang er een bedreiging uitging van dat virus, die bedreiging is meegewogen in diezelfde grondrechtenafweging.

De heer **Poortman**:

Dank. Ik ging even een zijpad op. Dank dat u daar even in mee wilde gaan. Ik wil het nog hebben over de andere adviseurs. U zei dat het OMT-advies input richting de besluitvorming was. Welke ruimte was er in de besluitvorming voor inzichten en kennis afkomstig van het SCP? Wat lag er nog meer op tafel?

Mevrouw **Ollongren**:

Van het OMT?

De heer **Poortman**:

Excuus, wat zei ik?

Mevrouw **Ollongren**:

Ik verstond "SCP".

De heer **Poortman**:

O, SCP. SCP is een orgaan naast ... Dat had bijvoorbeeld op tafel kunnen liggen. Lag dat ook op tafel?

Mevrouw **Ollongren**:

Ja, precies. Gaandeweg wel. We hebben inderdaad geprobeerd om te verbreden. Ik denk dat u in uw onderzoek heeft gezien dat we na de eerste crisisfase, dus van maart tot en met juni 2020, besloten hebben om de crisisstructuur af te bouwen, af te schalen. We keken of we het weer in onze normale wijze van besluitvorming konden onderbrengen, dus zonder de coördinatie van de NCTV, omdat we ervan uitgingen dat het misschien wel wat langer ging duren, maar ook omdat er op dat moment wat minder druk was op de zorg en de verspreiding van het virus wat afnam. Toen het weer oplaaide, hebben we toch weer gezegd: dit werkt nu nog niet goed genoeg en we gaan toch weer terug naar een crisisstructuur. Dat was dus die rol van de NCTV, waar het OMT natuurlijk belangrijke input voor was.

Ik denk wel dat we toen al hebben gezien, ook vanuit sociaal-maatschappelijk perspectief, dat er natuurlijk een veel bredere impact was. Die wilde je ook meewegen. Zoals ik al zei, luisterden we bijvoorbeeld naar de burgemeesters van de grote steden en naar wat zij zeiden over hoe het is als je in een grote stad woont op een flatje en je eigenlijk nergens naartoe kan. Het werd gaandeweg natuurlijk echt wel duidelijk dat we dat soort dingen moesten meewegen, ook de gevolgen van het sluiten van onderwijs. Dat kwam op allerlei manieren tot ons. Toen hebben we gezegd: dat moeten we eigenlijk wel ergens beleggen. Toen is er een nieuw DG opgericht, het DG Samenleving en COVID-19. Dat had eigenlijk als taak om dit allemaal in beeld te brengen en ons daarin mee te nemen en over te adviseren.

De heer **Poortman**:

U heeft het nu een paar keer over dat effect op de gezondheid, het recht op leven en de gezondheids crisis. Heeft u op enig moment het gevoel gehad dat het te dominant was in de besluitvorming rondom maatregelen en dat het samenlevingsaspect misschien te weinig ruimte kreeg?

Mevrouw **Ollongren**:

Dat is, denk ik, heel belangrijk, ook voor uw verslag straks: wat kunnen we er nou van leren? Feit is wel dat het een gezondheidscrisis was. Dat was ook de reden voor al die maatregelen. Maar hoe kun je nou in zo'n periode die langetermijneffecten ... De kortetermijneffecten waren wel duidelijk. Je wilde wel graag mensen beschermen tegen de risico's van dat virus, maar de langetermijneffecten zijn natuurlijk veel lastiger te becijferen en te overzien. Als je nu weet dat mensen nog steeds zitten met de gevolgen van deze pandemie, die inmiddels toch een heel aantal jaren geleden is, dan denk ik dat je in de voorbereiding voor een volgende crisis inderdaad heel goed moet bedenken hoe je dat dan misschien beter dan we destijds hebben kunnen doen, onderdeel kunt laten zijn van je besluiten. Soms moet je maatregelen misschien wel nemen, maar kun je wat we dan "mitigerend beleid" noemen ... Door bepaalde andere oplossingen te bieden en de neveneffecten zoals vereenzaming, sociale isolatie of het niet ontwikkelen, zeg maar, van kinderen en jongeren en dergelijke ... Het zou heel erg behulpzaam zijn als we daar betere handvatten voor hebben. Die hadden we, denk ik, niet. Ik denk dat we wel geprobeerd hebben ...

De heer **Poortman**:

U zegt: die hadden we niet. Doet u zichzelf daarmee niet tekort? We zien juist dat u al wel aandacht had voor deze maatschappelijke ... Dat blijkt ook uit appverkeer waarin u zegt: zolang ... Dit gaat over een D66-bewindspersonenapp, waarin wordt gezien: het gaat over een politieke weging; het OMT-advies wordt te veel als een gegeven gezien. U zegt: "Zolang virusbestrijding centraal staat en niet de samenleving, kom je hier niet uit." Dus u had duidelijk oog voor dat aspect. Vond u weerklank voor dat idee in de bredere kabinetssamenstelling?

Mevrouw **Ollongren**:

Ja, maar ik denk dat het in de bredere kabinetssamenstelling ook een beetje een worsteling is geweest. Je zag natuurlijk ... Je wilde de samenleving daar ook heel graag in meenemen. Dat werd natuurlijk steeds moeilijker naarmate het langer duurde en we er met z'n allen ook wel heel erg genoeg van begonnen te krijgen. Ik denk dus dat dat de worsteling is geweest. Ik denk ook dat het niet oplosbaar was. Natuurlijk nodigden we af en toe de planbureaus uit en luisterden we naar Kim Putters en anderen. Dat is heel nuttig en heel relevant, maar het geeft, laten we zeggen, minder handvatten, harde handvatten, dan het kaartje van hoe het virus zich aan het verspreiden is en de oplopende cijfers op de ic. Dus ik denk dat je in de

voorbereiding op een nieuwe pandemie naar alles moet kijken. Dat gaat om de zorgkant, zodat je daar wat meer ruimte hebt en je niet zo snel in die hele beknellende situatie komt van de risico's van het overlopen van de ic's, maar je moet inderdaad ook van planbureaus en anderen advies krijgen over hoe je kunt voorkomen dat jongeren – dat is namelijk een van de dingen waar ik toen ook op doelde, denk ik – met deze gevolgen komen te zitten.

De heer **Poortman**:

U kijkt nu vooruit. Zou u vooruitkijkend – God verhoede dat we in een nieuwe pandemie terecht zouden komen – het OMT dezelfde rol en ruimte geven als dat bij de afgelopen pandemie het geval is geweest?

Mevrouw **Ollongren**:

Ik denk wel dat het feit dat wij zo'n OMT hebben en dat daarin mensen zitten die ongelofelijk deskundig zijn op het gebied van volksgezondheid en in het bijzonder zo'n virusepidemie, ontzettend belangrijk is. Ik vind dat heel goed. Dat moeten we ook vooral zo houden, maar ik denk inderdaad dat je er meer naast kunt zetten. Ik denk overigens, maar ik heb niet naar alles kunnen kijken en niet naar alle verhoren die u hier heeft gehouden, dat leden van het OMT zelf natuurlijk ook behoefte hebben aan meer inzichten op dat gebied. Het RIVM heeft overigens bijvoorbeeld ook een Gedragsunit. Die heeft ook de hele tijd meegekeken. Maar we hebben natuurlijk met z'n allen heel veel geleerd van wat er goed is gegaan, maar ook van wat er niet goed is gegaan.

De heer **Poortman**:

Dank voor uw antwoorden op dit onderwerp. Ik heb verder geen vragen.

De **voorzitter**:

Collega Mutluer, heeft u nog aanvullingen?

Mevrouw **Mutluer**:

Ja, enkele aanvullingen. Ik wil even oppakken waar mijn collega mee begon. U was op enig moment wat kritisch omtrent de rol van het OMT. Dan hebben we het over januari 2021. U zegt inderdaad: "Zolang virusbestrijding centraal staat en niet de samenleving, kom je niet uit de crisis." Heeft u dit aangekaart in het kabinet en werd daar gehoor aan gegeven?

Mevrouw **Ollongren**:

Zoals ik zei, werd in het Catshuisoverleg alles gezegd. Dat kon ook. Daar was

het eigenlijk ook voor. Daar konden we juist dit soort dingen bespreken. Ik weet niet of ik exact dezelfde woorden heb gebruikt als blijkbaar in dit appje, maar we zagen natuurlijk in alles wat we deden om dat virus te bestrijden, wel dat dat niet kon zonder de samenleving. De samenleving moest natuurlijk wel worden meegenomen hierin, en dat werd naarmate het langer duurde steeds moeilijker.

Mevrouw **Mutluer**:

Is dat dan niet het moment om met elkaar te besluiten om de strategie te gaan veranderen, het meer als een maatschappelijke crisis te beschouwen en de discussies dus anders te gaan voeren, en niet langer de OMT-adviezen het vertrekpunt van redeneren te laten zijn?

Mevrouw **Ollongren**:

Ik denk wel dat we dat geprobeerd hebben. Ik noemde al dat nieuwe directoraat-generaal dat ons daarbij hielp. De persoon die daarvoor verantwoordelijk was, is volgens mij ook hier geweest, trouwens.

Mevrouw **Mutluer**:

Geprobeerd maar niet gelukt?

Mevrouw **Ollongren**:

Hij was dus ook aanwezig in ons Catshuisoverleg en bij de ministeriële commissies et cetera. Dus die input kwam er. Ik denk ook wel dat we dat doel, om de samenleving centraal te zetten, expliciet hebben gemaakt. We werden hier en daar wat teruggeworpen. Dat was, denk ik, doordat er soms nieuwe varianten van het virus kwamen, of door problemen in de capaciteit van de zorg, waar op een gegeven moment ook zorgpersoneel begon uit te vallen en zo. Dan werd dat weer wat dominanter in de discussie. Maar ik denk dat we die verbreding wel degelijk hebben toegepast.

Mevrouw **Mutluer**:

Uw collega zegt in dezelfde appgroep naar aanleiding van uw opmerking: "Zolang virusbestrijding centraal staat en niet de samenleving, kom je er niet uit. We praatten tegen dovemansoren." Een collega-bewindspersoon! Dat wekt niet de indruk dat er ruimte voor was om de strategie ter discussie te stellen.

Mevrouw **Ollongren**:

Nee, maar goed, ik wil daar verder niets aan afdoen, maar dat is natuurlijk wel een momentopname. We hebben dan blijkbaar een discussie hierover ...

Mevrouw **Mutluer**:

We spreken echt over januari 2021.

Mevrouw **Ollongren**:

Ja, precies. En we hebben daar een discussie over en die discussie blijven we natuurlijk voeren met elkaar. Je hebt natuurlijk in zo'n kabinet ook verschillende verantwoordelijkheden. De een is gewoon letterlijk minister van Volksgezondheid. Natuurlijk voel je je dan het meest verantwoordelijk voor het onder controle houden van het virus.

Mevrouw **Mutluer**:

Maar dit wekt de indruk dat er niet werd geluisterd.

Mevrouw **Ollongren**:

Dat weet ik niet. Ik denk dat dat ook een beetje een verzuchting is. Als je stevige discussies hebt, dan wil je ook weleens iets verzuchten naar collega's van wie je weet dat die het met je eens zijn. Dat is ook nodig en dat wil niet zeggen dat er niet geluisterd wordt. Ik denk dat misschien de ander iets anders appte. Dat weet ik niet. Ik denk dat het gewoon een beetje erbij hoort dat je stevige discussies en zelfs botsingen hebt om uiteindelijk tot consensus te komen, en dat hebben we natuurlijk wel steeds gedaan.

Mevrouw **Mutluer**:

Het lijkt alsof de uitkomst dezelfde bleef.

Mevrouw **Ollongren**:

Nou, dat weet ik niet. Ik denk toch dat we gaandeweg ... Er werd net ook gesproken over het coronatoegangsbewijs. We hebben echt wel gezocht naar manieren – denk aan het onderwijs open houden – om allerlei dingen te doen, juist omdat we ook zagen wat voor maatschappelijke effecten zich voordeden als gevolg van de maatregelen.

Mevrouw **Mutluer**:

U zei daarover net: we hebben de discussie geprobeerd te verbreden. Toch duurde het best lang voordat het Maatschappelijk Impact Team er kwam, overigens ook op verzoek van de Kamer, die dat een jaar eerder al had

voorgesteld in een debat. Had dat niet eerder gemoeten, een Maatschappelijk Impact Team?

Mevrouw **Ollongren**:

Het zou goed kunnen dat dat eerder had gemoeten. De Kamer heeft daar inderdaad op aangedrongen. Volgens mij hebben we in eerste instantie geprobeerd om daaraan tegemoet te komen door wat ik al zei, de dg die daar namens meerdere departementen verantwoordelijk voor was, door de planbureaus er intensief bij te betrekken, door sessies te houden met maatschappelijke organisaties, door te spreken met het lokale bestuur. Maar als dat nu structureler vorm heeft gekregen in een Impact Management Team, is dat alleen maar goed. Wellicht had dat eerder gekund; dat sluit ik niet uit.

Mevrouw **Mutluer**:

We begrepen uit eerdere verhoren ook dat de planbureaus niet altijd aan tafel zaten, terwijl het OMT overal en altijd aan tafel zat.

Mevrouw **Ollongren**:

Ja, dat is waar.

Mevrouw **Mutluer**:

Kan je daarmee dan de discussie daadwerkelijk verbreden?

Mevrouw **Ollongren**:

Op de momenten dat we de planbureaus aan tafel hadden, werd de discussie per definitie verbreed. Maar het hangt natuurlijk ook niet ... Kijk, het was ook een discussie tussen bewindslieden zelf, en die discussies hebben we natuurlijk ook gevoerd vanuit eenieders portefeuille en vanuit eenieders eigen voorbeelden, die we natuurlijk ook allemaal hebben. Maar als de les voor een volgende keer kan worden getrokken dat je dat van begin af aan vorm moet geven, dat het onderdeel moet zijn van de besluitvorming, dan zou ik daar een groot voorstander van zijn.

Mevrouw **Mutluer**:

U had het net overigens ook over harde en zachte cijfers. Voor de virusbestrijding en het aantal ic-bedden waren de cijfers hard, maar voor de maatschappelijke impact, eenzaamheid, de gevolgen voor kinderen, onderwijsachterstanden, zijn de cijfers vaak zachter. Soms zijn ze ook hard, maar vaak zijn het wat zachtere cijfers. Vond u dat het uw

verantwoordelijkheid was om ook de zachte cijfers op tafel te brengen, vanuit Binnenlandse Zaken?

Mevrouw **Ollongren**:

Dat was in ieder geval ook mijn verantwoordelijkheid, maar daar was ik zeker niet de enige in. Er waren ook andere collega's die dat deden. Vanuit mijn portefeuille bezien vond ik het vooral belangrijk dat de signalen van de burgemeesters, het lokale bestuur, goed op tafel kwamen. Dat is, denk ik, ook wel gebeurd. Zij hadden trouwens ook een hele belangrijke rol in de uitvoering en handhaving van de maatregelen. Wij waren allemaal politici en probeerden allemaal een beetje voeling te hebben met de samenleving, dus natuurlijk wilden we dat ook meewegen. Nogmaals, dit is, denk ik, iets waarvan je achteraf moet zeggen: de les is dat de effecten echt zijn geweest. De effecten op kinderen, jongeren en mensen die zijn vereenzaamd, zijn echt geweest, net zo echt als de effecten van besmetting met het virus, dus het voorkomen daarvan is ook een hele belangrijke doelstelling die je niet uit het oog kunt verliezen. Hoe je allebei beter kunt doen, zou heel relevant zijn voor de voorbereiding op een eventuele volgende pandemie.

Mevrouw **Mutluer**:

Dank u wel.

De **voorzitter**:

Mevrouw Ollongren, dan gaan we naar het laatste onderwerp van dit openbare verhoor. Daarvoor geef ik het woord aan collega Mutluer.

Mevrouw **Mutluer**:

Dit onderdeel gaat over de organisatie van de crisisaanpak. Wij zien dat het kabinet in de aanloop naar het besluit over coronamaatregelen verschillende overleggen heeft, in wisselende samenstellingen: de Torentjesoverleggen, de zondagse Catshuissessie en de overleggen van de ministeriële commissie op dinsdagen. Was het voor u helder hoe deze overleggen zich tot elkaar verhielden?

Mevrouw **Ollongren**:

Ja. Toen ik in april mijn taken hervatte, zaten we, meen ik, nog in de crisisstructuur, de ACCb en de MCCb, dus de ministeriële crisisorganisatie. Maar er is inderdaad al vrij snel doorgeschakeld naar de ministeriële commissie. O, sorry, het Catshuisoverleg was toen ook al een feit. Een van

de eerste dingen die ik deed, was op zondag naar het Catshuis gaan om hierover te spreken. Wat voor mij duidelijk was, was dat dat met de benen op tafel was: gewoon met elkaar de hele situatie doornemen, vragen stellen en suggesties doen. Dat was in het Catshuis. De besluitvorming vond plaats in de ministeriële commissie.

U noemde ook het Torentjesoverleg. Dat was, zoals ik het toen heb meegekregen, van het begin af aan een overleg over de uitvoering, zou je kunnen zeggen, tussen de minister-president en de twee verantwoordelijke bewindslieden, van VWS en JenV. Ik meen dat van VWS beide ministers erbij zaten. Dat was een overleg dat ik goed ken uit mijn verleden: er is iets ernstigs aan de hand en de minister-president moet daar leiding aan geven. Die is ook het gezicht naar buiten toe, communiceert met de Nederlandse bevolking daarover en wil dus graag van dag tot dag van de meest betrokken collega's weten hoe het gaat. Dat was in die tijd, in het begin, misschien iedere dag; later werd het wat afgeschaald, naar een paar keer per week, volgens mij. Ik was daar overigens niet bij, maar dat was dus meer een praktisch van-dag-tot-dagoverleg, waarin geen besluiten werden genomen.

Mevrouw **Mutluer**:

Waarom was u daar niet bij? U was vicepremier. U had het net over de uitvoering. U was verantwoordelijk voor de grondrechtentoets. Sterker nog, u moest uw handtekening onder de Tijdelijke wet maatregelen zetten, voor het coronatoegangsbewijs. Waarom was u als minister van Binnenlandse Zaken en als vicepremier niet vast aanwezig bij het Torentjesoverleg?

Mevrouw **Ollongren**:

Het Torentjesoverleg was, zoals ik dat toen in ieder geval heb beleefd, geen politiek overleg. Daarom was er geen reden voor alle vicepremiers om daarbij te zijn. Er was één vicepremier bij, maar dat was in zijn hoedanigheid als minister van VWS; dat was minister De Jonge.

Mevrouw **Mutluer**:

Vond u dat u daar als minister aanwezig moest zijn?

Mevrouw **Ollongren**:

Nee. Ik had tal van momenten waarop we hierover spraken, en dan met name bij het Catshuisoverleg en de ministeriële commissie. Daarbuiten had ik ook heel veel bewindsliedenoverleggen met de collega's, bijvoorbeeld over

die tijdelijke wet. Er was voor mij dus meer dan genoeg gelegenheid om mijn punten te maken en in te brengen.

Mevrouw **Mutluer**:

Wij zien dat uw ambtenaren best wel kritisch zijn op hoe het kabinet tot dan toe de besluiten neemt. Zij schrijven in een aan u gerichte nota dat besluiten in een te beperkte kring worden genomen. Andere departementen zijn daar ook heel erg kritisch op. Wat zat daarachter?

Mevrouw **Ollongren**:

We hebben het dan over de eerste fase van de crisis, denk ik.

Mevrouw **Mutluer**:

Ja.

Mevrouw **Ollongren**:

Ik kan me voorstellen ... In die eerste fase was, zeg maar, de druk heel erg hoog en werden de maatregelen snel getroffen, bijvoorbeeld bij – ik was daar toen zelf nog niet bij – de scholensluiting, de sluiting van de verpleeghuizen et cetera. Dat is allemaal heel snel gegaan. Vanuit ambtelijk BZK vond men het natuurlijk belangrijk om betrokken te worden vanwege die grondrechtenkwestie. Volgens mij is dat gaandeweg ook gewoon gebeurd. BZK zat eigenlijk permanent aan tafel en had ook iemand gedetacheerd bij de NCTV. Ik denk dus dat deze kritische noot wel gerepareerd is. In het Catshuis werden geen besluiten genomen, maar in het Torentjesoverleg werden er natuurlijk ook geen besluiten genomen. Dat was niet een besluitvormend gremium.

Mevrouw **Mutluer**:

Maar er werden wel richtingen gegeven richting besluitvorming. Sterker nog, de heer Roscam Abbing gaf in zijn eigen verhoor aan dat in negen van de tien gevallen dat wat in het Catshuis was besproken, uiteindelijk ook ter besluitvorming voorlag en als zodanig werd besloten.

Mevrouw **Ollongren**:

In het Catshuis, ja. Nou ja, het Catshuis was niet besluitvormend. Dat kon niet, want dat kon pas in de ministeriële commissie, maar het was natuurlijk wel goed als we aan het eind van zo'n Catshuisvergadering inderdaad de richting te pakken hadden waarvan we dachten: dit is verstandig en dit kan ook op draagvlak rekenen als we straks in de ministeriële commissie bij

elkaar zijn. Dat was overigens een reden ... Kijk, in dat Catshuis zat ik als minister van BZK, maar ook heel nadrukkelijk als vicepremier. Daar was mevrouw Schouten, de derde vicepremier, ook altijd aanwezig, ook om die reden. Het is natuurlijk heel belangrijk om te weten dat als je dit soort besluiten voorbereidt met elkaar, dat ook kans van slagen heeft. Wij hebben er, denk ik, samen altijd op aangedrongen dat als het portefeuilles raakte van collega's, zij ook werden uitgenodigd voor het Catshuis. Het was niet besluitvormend, maar het was wel het moment om, zo nodig, elkaars nieren te proeven over die maatregelen. En er is ook van alles besproken in het Catshuis dat uiteindelijk niet is voorgesteld omdat we het daar hebben afgevoerd als onwenselijk.

Mevrouw **Mutluer**:

Als het Catshuis niet besluitvormend was maar sturend of richtinggevend – ik weet niet welk woord u daarbij wil gebruiken – waarom werd er dan niet voor gekozen om daar een officiële onderraad van te maken?

Mevrouw **Ollongren**:

Het was eigenlijk de voorbereiding van de onderraad, zou je kunnen zeggen. Ik denk toch dat het in zo'n situatie, met zo veel onzekerheden en zo veel druk op degenen die de verantwoordelijkheid dragen, goed is om een moment te creëren waarop je gewoon aan tafel zit zonder dat je de druk hebt van "er moet nu een besluit worden genomen", waarbij je vragen kunt stellen en waar je de ruimte krijgt om je eigen argumenten te maken. Dat was eigenlijk het Catshuisoverleg.

Mevrouw **Mutluer**:

Was het echt gewoon aan tafel zitten, of was het veel meer dan gewoon aan tafel zitten? We proberen te kijken naar de crisisorganisatie. Je had het Torentjesoverleg en het Catshuis. Als een ambtenaar zegt dat dat in negen van de tien gevallen uiteindelijk het besluit werd, krijg ik niet de indruk dat het "gewoon aan tafel zitten" is.

Mevrouw **Ollongren**:

Nee, ja, het hangt ook een beetje af van de fase waar we naar kijken. We hebben natuurlijk een aantal fases gehad met oplopende druk vanuit de verspreiding van het coronavirus, waarbij we in het Catshuis inderdaad ook gewoon maatregelenpakketten bespraken en we scenario's voorgelegd kregen van de NCTV. Dat is waar. Maar je had wel de tijd, dus dat was toch wel prettig. Je had de tijd om echt even goed te toetsen. Vanuit mijn

perspectief ging dat om toetsen aan de grondrechten, maar er waren natuurlijk tal van perspectieven. Je kon daar bijvoorbeeld ook gewoon eens vragen: het OMT becijfert wel een bepaald effect of een bepaalde piek van het virus, maar hebben we de vorige keren niet gezien dat die piek niet helemaal werd bereikt? Dat soort discussies konden we daar dus met elkaar voeren.

Mevrouw **Mutluer**:

Maar als je een officiële onderraad hebt, zou je die vragen kunnen stellen en dergelijke discussies ook kunnen voeren. Overigens heb je ook notulen waar we dan uiteindelijk ook naderhand naar kunnen kijken. Daar is niet voor gekozen, twee jaar lang niet.

Mevrouw **Ollongren**:

Nee. Ik denk vanwege het feit dat ... In die onderraad, die MCC, werd gewoon genotuleerd. Dat was een formeel besluitvormingsmoment. Zo werken kabinetten natuurlijk ook. Je hebt onderraden. Daarin worden besluiten genomen. Dat is vrij formeel van aard. Maar je kunt niet, denk ik, alle discussies die je voorafgaand aan het nemen van het besluit moet hebben, faciliteren in zo'n onderraad. Dan kom je eigenlijk niet aan die besluitvorming toe. Daarvoor was het Catshuis.

Mevrouw **Mutluer**:

Maar voelde u ruimte buiten de ministeriële commissie om dan nog iets anders in te brengen om uiteindelijk dat besluit een andere kant op te laten gaan?

Mevrouw **Ollongren**:

Kijk, ik had het voordeel – laten we het zo zeggen; dat was het voor mij dan – dat ik ook in het Catshuis aanwezig was en een heel groot deel van de discussie daar eigenlijk al kon voeren. Ik vond het belangrijk dat in het Catshuis ook de collega's aanwezig waren wier portefeuille werd geraakt door bepaalde maatregelen. Dat is over het algemeen, denk ik, ook bijna altijd gebeurd. Natuurlijk was er ook nog ruimte om in die ministeriële commissie vragen te stellen en discussie te voeren, maar het was wel de bedoeling dat in de ministeriële commissie dat besluit werd genomen, wat vervolgens natuurlijk ook zou worden gecommuniceerd met de Nederlandse bevolking en met de Tweede Kamer, ook niet onbelangrijk.

Mevrouw **Mutluer**:

Ik begrijp dat het formele besluit werd genomen binnen de ministeriële commissie, maar dat de voorbereiding daarop plaatsvond in wat kleinere kring, dat het eerst in het Torentjesoverleg en vervolgens in een Catshuissessie werd besproken. Uw ambtenaren waren dus in augustus 2020 vrij kritisch: departementen worden niet meegenomen, te weinig en te laat betrokken bij essentiële ingrijpende besluiten, het is niet helder wat de doelmatigheid en effectiviteit van sommige aangekondigde maatregelen zijn en sommige maatregelen worden eerst aangekondigd alvorens men een uitwerking kan overleggen. Is die kritiek later ook weer teruggekomen bij u vanuit uw ambtelijke organisatie?

Mevrouw **Ollongren**:

Zeker in bepaalde fases stond er natuurlijk heel veel druk op. Er moesten dingen snel gebeuren. Dan is het heel goed denkbaar dat men vindt: moet het allemaal zo snel en onder hoge druk? Maar ik denk dat dat soms onvermijdelijk was. Dat is ook een beetje de crisisstructuur. Dus op het moment dat je de NCTV iets laat coördineren, kom je eigenlijk in een crisisstructuur terecht. Dat is ook de kracht van de NCTV. Ze kunnen heel goed onder grote druk zorgen dat dingen snel gaan. Dat kon er dus toe leiden dat mensen het gevoel hadden dat er misschien iets meer tijd nodig was geweest, maar die was er niet altijd. Ik heb er dus best begrip voor dat dingen soms heel erg snel moesten gebeuren.

Mevrouw **Mutluer**:

Was het daadwerkelijk onvermijdelijk? Of moest gebeuren wat de heer Schoof bewindspersonen meerdere malen als hoogste ambtenaar destijds heeft gevraagd, namelijk het pakken van rust, rust in het proces? Je kunt dus niet altijd in crisisstand blijven, omdat dat de besluitvorming niet ten goede komt.

Mevrouw **Ollongren**:

Ja. Dat is een goed punt. Ik denk ook, maar dat is ook weer met de kennis van nu en achteraf gezien, dat je niet twee jaar in een crisismodus moet blijven. Ik denk dat het inderdaad verstandig is om rust bij de stukken te creëren en dat je de cycli van besluitvorming misschien wat langer moet maken. Dat hebben we natuurlijk eigenlijk gezamenlijk elkaar aangedaan. Want ook bij de Tijdelijke wet maatregelen was het initiële voorstel van het kabinet: laat die tijdelijke wet voor één jaar zijn. Toen kwam het advies van de Raad van State: één jaar is wel erg lang; maak er maar zes maanden

van. Toen hadden we de Kamerbehandeling, waarin een amendement is aangenomen dat zei: drie maanden is eigenlijk beter. Dat betekende dat we iedere drie maanden een volledige wetsbehandeling deden met de Tweede Kamer om die tijdelijke wet weer te verlengen. Daarachter ging schuil dat we maatregelen namen die een vrij korte doorloop hadden. We hadden de maatregelen nog niet ingevoerd, of we moesten eigenlijk alweer gaan overwegen of we een paar weken verderop die maatregelen wilden verlengen. Er zat in dat proces dus grote druk op. Ik denk dat het inderdaad verstandig zou zijn om te zeggen: je kan niet twee jaar lang in een crisismodus zitten; je moet iets meer zuurstof creëren in die processen. Dat betekent de druk er wat vanaf halen.

Mevrouw **Mutluer**:

Maar dat gebeurde dus niet gedurende de crisis. Het is ons niet helemaal duidelijk waarom dat niet gebeurde, ondanks kritiek, overigens ook door de heer Grapperhaus, aan het begin van de pandemie. "Een crisis is verslavend, want klein en snel", zei hij, "maar we moeten ervan af, want we verliezen legitimiteit." Op enig moment, in mei 2020, wordt ook gezegd in een Catshuissessie, zo staat in een sheet die wel geopenbaard is: we moeten stoppen met het Catshuisoverleg en ook met het Torentjesoverleg. Toch zien we dat ook na de zomer die Torentjesoverleggen blijven. Hoe verklaart u dat ondanks de kritiek die er dus was en de vraag om een bredere betrokkenheid, die Torentjesoverleggen met een beperkte kring bewindspersonen gewoon bleven?

Mevrouw **Ollongren**:

Ik zat niet bij dat Torentjesoverleg. Ik vind het heel verdedigbaar dat de minister-president zegt: zolang ik het gezicht van deze crisis ben, wil ik iedere dag, om de dag of twee keer per week gewoon even van de collega's horen hoe de vlag erbij hangt, wat er aan de hand is, wat er gebeurt in het land, hoe het in de ziekenhuizen gaat, hoe het zich op de ic ontwikkelt et cetera. Dat vind ik dus echt wel heel verdedigbaar. Maar er werden geen besluiten genomen. Ik denk dat wat u beschrijft ... Inderdaad in juni van 2020 hebben we ook afgeschaald. We zijn van de crisisstructuur, dus ACCb en MCCb, naar de normale structuur overgestapt. In die fase is dus zelfs de rol van de NCTV eruit gehaald. De NCTV is de crisiscoördinator. De reden dat die weer teruggekomen is, is eigenlijk dat in augustus dat coronavirus weer enorm oplaaide en we eigenlijk voorzagen dat we toch weer allerlei maatregelen zouden moeten nemen. Daar was een coördinatiemechanisme voor nodig.

Mevrouw **Mutluer**:

Die weet ik. Dat was niet zozeer de insteek van mijn vraag. De insteek is: wij zien ook in de literatuur omtrent crisisbeheersing dat als je een crisis bestrijdt met een kleine kring personen, dat risico's in zich draagt, namelijk een risico dat je minder oog krijgt voor een sociale of economische impact van zaken en ook weinig oog hebt voor de weging van grondrechten. Jullie waren, als we de documenten zien, best wel kritisch op de crisisorganisatie. Toch blijft die er twee jaar.

Mevrouw **Ollongren**:

Maar deels dus ook omdat we met elkaar, kabinet en Kamer, een afspraak hebben gemaakt over een proces waarin we heel frequent die tijdelijke wet moesten verlengen en waarin we iedere keer opnieuw die maatregelen weer moesten verlengen.

Mevrouw **Mutluer**:

Dat had ook zonder een Torentjesoverleg gekund.

Mevrouw **Ollongren**:

Ja, dat had gekund. Absoluut, ja.

Mevrouw **Mutluer**:

Maar daar wordt niet voor gekozen. Mijn vraag is: wier verantwoordelijkheid had het dan moeten zijn om die overleggen af te schalen?

Mevrouw **Ollongren**:

Nogmaals, wat betreft het Torentjesoverleg: dat moet u niet aan mij vragen. Ik vond het niet bezwaarlijk dat zij bij elkaar zaten en, zeg maar, de actualiteit bespraken van dat moment; het was echter niet besluitvormend. Het Catshuisoverleg vond ik echt heel nuttig. Dat was overigens ook niet iedere week. Het was er wel als het nodig was, maar ik denk dat de frequentie zo'n beetje om de week was. De ministeriële commissie is eigenlijk een reguliere manier van besluiten, zoals we dat ook voor allerlei andere onderwerpen deden. Maar ik denk dat een van de lessen die ik in ieder geval zou willen trekken, is: haal een beetje die tijdsdruk eraf, want als je de tijdsdruk eraf haalt, heb je ook iets meer ruimte voor reflectie; dan komen misschien vanzelf ook die brede maatschappelijke afwegingen wat beter aan bod.

Mevrouw **Mutluer**:

Nog even terug naar de risico's van in een kleine kring of met een groep mensen bepaalde richtingen geven of de corona-aanpak samen bespreken. Dat waren dus voornamelijk de minister-president, VWS en JenV. Als je kijkt naar de dynamiek, vindt u dat het feit dat zij dus wekelijks bij elkaar zaten in het Torentjesoverleg of het Catshuisoverleg en vervolgens in de MCC, ertoe leidde dat zij ook elkaar in hun opvattingen hebben versterkt?

Mevrouw **Ollongren**:

Nogmaals, dat is best moeilijk te beoordelen. Ik zag deze mensen vaak in het Catshuis en iedere week in de MCC. Er waren ook tal van andere overleggen. Dat zei ik al. Ik had bewindslidenoverleggen met collega's Grapperhaus en De Jonge over de wet. We hadden collega's Koolmees, Wiebes en Hoekstra die elkaar ook veel zagen, zonder dat daar andere collega's bij zaten, om te spreken over de sociaal-economische impact en de pakketten die zij hebben ontworpen. Er waren dus meerdere van dat soort overleggen. Ik denk dat het ook normaal is in een bestuur dat bepaalde ministers en staatssecretarissen, afhankelijk van hun portefeuille, elkaar opzoeken om te proberen samen tot goede resultaten te komen. Maar nogmaals, die verbreding is wel heel belangrijk, dus dat we uiteindelijk die besluiten namen met iedereen erbij en dat we de meest betrokkenen ook in het Catshuis uitnodigden, was voor mij heel relevant.

Mevrouw **Mutluer**:

Als je elkaar zo versterkt in je opvattingen, is er dan nog ruimte voor andere inbrengen, ook getuige het berichtje dat ik net voorlas van uw collega-bewindspersoon die zei: we praten tegen dovemansoren?

Mevrouw **Ollongren**:

Dat zijn een beetje verzuchtingen in the heat of the moment, denk ik. Ik denk dat iedereen gewoon een zware verantwoordelijkheid voelde. We hebben de confrontatie niet geschuwd. We zijn de discussie aangegaan en hebben uiteindelijk bij consensus de besluiten allemaal genomen.

De **voorzitter**:

Collega Poortman, heeft u nog aanvullingen?

De heer **Poortman**:

Die heb ik niet. Dank u wel.

De **voorzitter**:

Ik heb nog één vraag. Zouden de discussies in het Catshuis anders gelopen zijn als daar wel werd genotuleerd?

Mevrouw **Ollongren**:

Ehm ... Het was, denk ik, moeilijk te notuleren. Het duurde lang en er werd veel heen en weer gesproken. Het was toch een andere setting dan een formele setting zoals we die kennen in onderraden en in de ministerraad.

De **voorzitter**:

Het maakt mij niet uit of het moeilijk te notuleren is. Zou de discussie anders gelopen zijn als er wél werd genotuleerd?

Mevrouw **Ollongren**:

Wellicht wel. Dat zou kunnen. De gedachte was juist: benen op tafel; iedereen kan alles zeggen. De gedachte was een beetje: bijna ongestructureerd. Dat is natuurlijk niet helemaal waar, want het is natuurlijk wel een vergadering die wordt voorgezeten. Maar dat was het doel van de Catshuisoverleggen: daar alles kunnen zeggen. Als je daarvan een formelere vergadering maakt met notulen en alles erop en eraan, dan leidt dat er misschien toe dat mensen andere dingen gaan zeggen. Dat zou kunnen zijn. Maar aan de andere kant: er was volgens mij veel vertrouwen over en weer. Er was wel echt behoefte aan het hebben van dat overleg dat een informeler karakter had dan het overleg op de andere momenten dat wij bij elkaar zaten.

De **voorzitter**:

Ik maak daaruit op dat de mogelijkheid van notulen leidt tot een ander gesprek.

Mevrouw **Ollongren**:

Ik aarzel wel een beetje, want ik weet het eigenlijk niet precies. Tegelijkertijd – ik denk voor mijzelf – weet ik niet of ik mij anders zou hebben uitgedrukt als ik wist dat er wel notulen werden gemaakt. Destijds heb ik er niet bij stilgestaan dat dat niet gebeurde. Er waren ambtenaren bij. Er waren mensen die aantekeningen maakten. Ik deed dat niet. Voor mijzelf had het niet veel uitgemaakt, denk ik, maar het effect van het hebben van een notulist en een bepaalde manier van werken is dat het een wat formeler karakter geeft. Dat nam dan misschien de mogelijkheid van het hele open gesprek waarin alles kon worden gezegd wat weg; dat zou kunnen.

De **voorzitter**:

Oké. Dank voor die toelichting. Hiermee zijn we aan het einde gekomen van dit openbaar verhoor. Dank voor het beantwoorden van alle vragen van de commissie vandaag. Ik verzoek de bode om de getuige naar buiten te geleiden.

Mevrouw **Ollongren**:

Dank u wel.

(Mevrouw Ollongren wordt naar buiten geleid door de bode.)

De **voorzitter**:

Het eerstvolgende openbare verhoor vindt vanmiddag om 14.00 uur plaats. Dat is het tweede coronaverhoor van de heer Grapperhaus, minister van Justitie en Veiligheid in het kabinet-Rutte III.

Sluiting 12.50 uur.